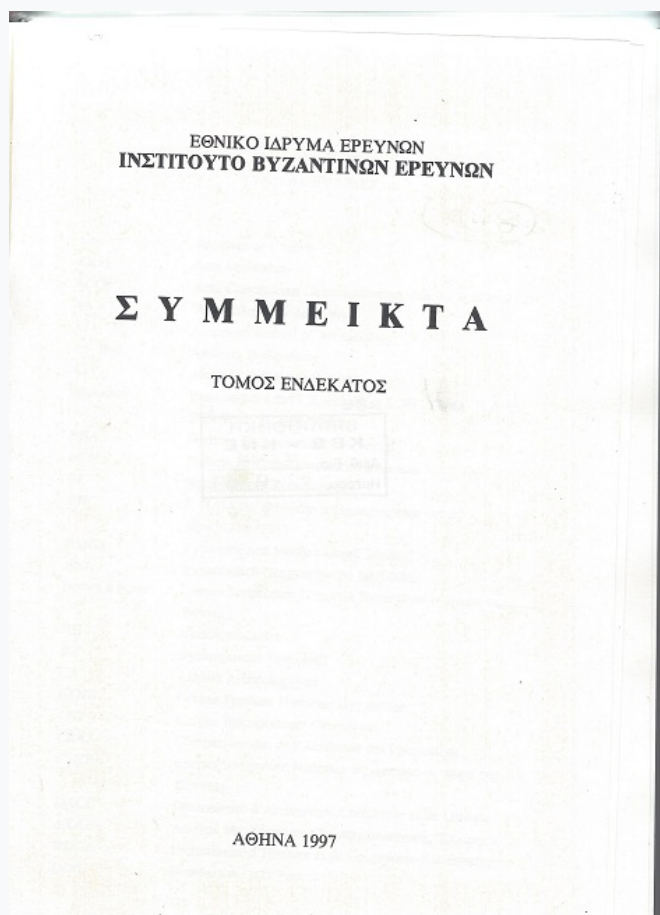

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου Αἰγιαλείας. Συμβολή
στην ἱστορία τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν

Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Αφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ

doi: [10.12681/byzsym.832](https://doi.org/10.12681/byzsym.832)

Copyright © 2014, Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Αφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., & ΜΟΥΤΖΑΛΗ Α. (1997). Ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου Αἰγιαλείας. Συμβολή στην ἱστορία τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν. *Byzantina Symmeikta*, 11, 323–350. <https://doi.org/10.12681/byzsym.832>

ANNA I. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ

Ο ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ*

Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου ιδρύθηκε, σύμφωνα μέ ὅλες τίς ὥς πρόσφατα γνωστές μαρτυρίες, ἀπό τόν δσιο Λεόντιο κατά τή διάρκεια τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 15ου αἰῶνα¹. Ὡστόσο, ὅπως προκύπτει ἀπό χειρόγραφο

* Ὁ ἐντοπισμός τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Αἰγιαλείας πραγματοποιήθηκε κατά τή διάρκεια ἐπιφανειακῆς ἔρευνας στήν περιοχή τόν Ἰούνιο τοῦ 1992, στή πλαίσια τοῦ προγράμματος τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ/ ΕΙΕ. Ἐπανελημμένες αὐτοψίες πραγματοποιήθηκαν ἀπό τό Φεβρουάριο τοῦ 1996 μέχρι καί τόν Ἰούνιο τοῦ 1997. Βλ. Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου Αἰγιαλείας. Συμβολή στήν ἱστορία τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν, *Περιλήψεις Ἀνακοινώσεων τοῦ 16ου Συμποσίου Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης*, Ἀθήνα 1996, 43. Βλ. καί Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, ΑΔ 47, 1992 Β', 163. Θερμές εὐχαριστίες ὀφείλουμε καί ἀπό τή θέση αὐτή στόν καθηγητή Χαράλαμπο Μπούρα γιά τίς πολύτιμες παρατηρήσεις του, τήν ἐνθάρρυνσή του καί τό ἐνδιαφέρον του γιά τό μνημεῖο. Ἐπίσης, εὐχαριστοῦμε τήν προϊσταμένη τῆς δης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν κυρία Μυρτώ Γεωργοπούλου-Βέρρα, πού χορήγησε τήν ἄδεια μελέτης καί δημοσίευσης τοῦ ναοῦ, ἐνῶ συμπεριέλαβε τό μνημεῖο στό πρόγραμμα δράσης τῆς Ἐφορείας γιά τό 1997. Ἡ ἀποτύπωση τοῦ ναοῦ ἀνατέθηκε ἀπό τήν δη ΕΒΑ στόν ἀρχιτέκτονα-μηχανικό κύριο Στ. Μαμαλοῦκο, στόν ὁποῖο ὀφείλουμε εὐχαριστίες γιά τίς εὐστοχες παρατηρήσεις του ἐπὶ τοῦ μνημείου καί τά ἀκριβῆ σχέδιά του. Τέλος, εὐχαριστοῦμε θερμά καί τόν ἀρχιτέκτονα κύριο Ἰωάννη Κουμανοῦδη γιά τίς χρήσιμες ὑποδείξεις καί τίς συμβουλές του.

1. Γιά τή Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου καί ὅλη τήν πρόσφατη γιά τό θέμα βιβλιογραφία, βλ. Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν τοῦ Αἰγίου στή τέλη τοῦ 16ου αἰ., *Πελοποννησιακά* 21, 1995, 54-72. Βλ. ἐπίσης καί Χ. ΚΟΥΛΛΟΣ, *Χωρογραφία τῆς Ἑλλάδος. Ἀ Ἡ νόμος Ἀχαΐας*, Ἀθήνα 1903, 106-108· Ἀρχιμ. Ἀβ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Ἅγιος Λεόντιος Παλαιολόγος Μαμωνᾶς (1377-1452). Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας (1620-1640). Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν, Θεσσαλονίκη 1940· Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία τῆς πόλεως Αἰγίου ἀπό τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, Πάτρα

κώδικα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ὁ πρῶτος πυρήνας τῆς μονῆς φαίνεται ὅτι εἶχε δημιουργηθεῖ πολὺ νωρίτερα κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα, ἀπὸ τοὺς ἀσκητές πού διέμεναν στὰ πλησιόχωρα σπηλαιώδη ἀσκητήρια². Στὸν κώδικα αὐτό, μέ χρονολογία 1853, πού ἀποτελεῖ ἀκριβές ἀντίγραφο πρωτοτύπου πού δέν ἔχει ἀκόμη βρεθεῖ, περιέχεται κείμενο μέ τίτλο: *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς κατὰ τὴν Αἰγιαλείαν Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν*. Ὁ συγγραφέας τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, καί ἂν ἀκόμη δέν ταυτίζεται μέ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰωσήφ Ἰωαννίδη, γραφέα τῆς Μονῆς, συγκαταλέγεται ὡστόσο μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, δεδομένου ὅτι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου, γνώριζε ὄχι μόνο τίς γραπτές πηγές γύρω ἀπὸ τὴν

1954, 292-304· Γ. Θ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ταξιαρχῶν Μονὴ ἐν Αἰγιαλείᾳ, *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 11, 676-678· Ἀγάπη ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ - Θεοδώρα ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀχαῖα-Ἠλεία*, Ἀθήνα 1973, 20· Σπ. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1976, 106· Ἱερᾶς Θ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ταξιαρχῶν τῆς Αἰγιαλείας*, Ἀθήνα 1977· Τ. ΓΡΙΠΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἀλωσιν*, Ἀθήνα 1992, 118-119. Γιά τὸ Βίο τοῦ ὁσίου Λεοντίου καὶ τὰ σχετικά μέ αὐτόν κείμενα, βλ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Γεωργίου Σχολαρίου, *Ἐγκώμιον τοῦ Ὁσίου Λεοντίου τοῦ ἐν Ἀχαῖᾳ, Λακωνικαὶ Σπουδαί* 7, 1983, 61-69· Ι. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΝΗΣ, Προσθήκαι εἰς τὰ περὶ ὁσίου Λεοντίου τοῦ Μονεμβασιώτου, *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 7, 1983, 70-74· Ο ἸΔΙΟΣ, Ὁ Ὁσιος Λεόντιος ὁ Μονεμβασιώτης, *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 7, 1983, 75-83.

2. Ἑλένη ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Μιά ἄγνωστη χειρόγραφη ἱστορία τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, *Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τόμ. 3, Ἀθήνα 1981-1982, 65-86. Ἡ παράδοση, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία οἱ μονές φέρονται γιὰ διάφορους λόγους νὰ διεκδικοῦν χρονολογίες ἱδρύσεως πολὺ ἀρχαιότερες ἀπὸ τίς ἀποδεκτές ἱστορικά, δέν φαίνεται νὰ ἰσχύει στὴν περίπτωσή αὐτή, ἀφοῦ ὁ τρόπος περιγραφῆς τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς ἀπὸ τὸ Λεόντιο ἀπὸ τὸν ἀσκητικὸ πυρήνα πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ, δέν παρουσιάζει τίποτα τὸ περίεργο ἢ τὸ καινοφανές, βλ. σχετικά Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς. Ἀρχές καὶ ὁργάνωση, Ἀθήνα 1992, 54-81. Στὸ κείμενο ἀποφεύγεται ἡ συνήθης προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς ἱδρύσεως μονῶν στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅπως συμβαίνει λ.χ. μέ τὴν παράδοση γύρω ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας* δίδεται ὡς ἐποχὴ ἱδρύσεως τῆς μονῆς ἡ ἐνδέκατη ἑκατονταετία καὶ δέν γίνεται προσπάθεια νὰ ἀναχθεῖ σὲ περιόδους-σταθμούς, ὅπως ὁ τέταρτος μεταχριστιανικὸς αἰώνας (ἐποχὴ Μεγάλου Κωνσταντίνου) καὶ ἡ περίοδος τῆς Εἰκονομαχίας, καθιστᾷ τὴ μαρτυρία, σὲ πρώτη τουλάχιστον φάση, ἀξιόπιστη.

ιστορία της, αλλά και τή ζωντανή, ακόμη κατά τήν εποχή του, τοπική παράδοση³. Έτσι, κατά τό συγγραφέα τῆς Ἱστορίας, ἡ μονή Ταξιαρχῶν ιδρύθηκε τόν 11ο αἰώνα ἀπό τόν πυρήνα τῶν ἑπτὰ ἀσκητηρίων πού ὑπῆρχαν στή γύρω περιοχή: *Ἡ ἱερὰ μονή τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν...., κτισθεῖσα περὶ τὰς ἀρχάς τῆς ἑνδεκάτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Χριστιανῶν καὶ ἑπτὰ ἀσκητηρίων, ἅτινα κεῖνται σποράδην πέριξ αὐτῆς καὶ ὀνομαζομένη, τοῦ Γέροντος Κλακοῦ, Ἀγίου Θεοδώρου, Ἀγίου Νικολάου, Ἀγίου Ἀντωνίου, Χρυσοσπηλαίου, Ἀγίας Σωτῆρος, καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ ὑπὸ εὐρυτέρου σπηλαίου ἐπὶ βράχου καὶ τιμωμένη μετὰ τὸ αὐτὸ ὄνομα τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ*⁴. Πολλά, ἴσως τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα ἀγωνύμια πού καταγράφονται στό κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, ἐντοπίζονται στό χωρὸ σέ μία ἀκτίνα γύρω ἀπὸ τή σημερινή Μονή τῶν Ταξιαρχῶν καὶ ἐντός τῶν ὁρίων τῆς κτηματικῆς τῆς περιουσίας⁵. Ἀμέσως μετὰ τήν ἰδρυση τῆς μονῆς καὶ τήν προσέλευση πολλῶν μοναχῶν αὐξήθηκαν οἱ ἀνάγκες γιὰ τροφή καὶ γιὰ χώρους διαμονῆς, προβλήματα πού ἀντιμετωπίστηκαν μετὰ τὸ κτίσιμο πλίνθινων κατασκευῶν καὶ τῆ διενέργεια ἐκχερσώσεων γιὰ τή διαμόρφωση τῆς περιοχῆς⁶. Ἡ μονή διευθύνετο ἀπὸ ἕναν ἡγούμενο (γέροντα), ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ θάνατό του ἀντικαθίστατο, σύμ-

3. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, δ. π., 66. Σύμφωνα με τήν ἐκδότῃ τοῦ κειμένου, ὁ συγγραφέας τῆς Ἱστορίας τῆς Μονῆς χρησιμοποίησε ὡς πηγές τό *Συναξάρι* τοῦ ὁσίου Λεοντίου, πού περιλαμβάνεται στό Ὑμνολόγιό του, τή μετάφραση τοῦ *Βίου* σέ ἀπλή γλῶσσα ἀπὸ τό Νικηφόρο τό Χίο, τόν παλαιὸ κώδικα τῆς μονῆς, καθὼς καὶ μία ἢ περισσότερες ἀγνωστες πηγές.

4. Ὁ. π., 78.

5. Ὁ. π., 67-68. Τὸ ἀναφερόμενο ἀσκητήριό τῆς Ἀγίας Σωτῆρος, κοντὰ στό χωριὸ Σέλισσα, ἕνα ἀπὸ τὰ χειμαδιὰ τῆς Φτέρης, πιθανόν νά σχετίζεται μετὰ τή διαλυμένη πλέον μονή τοῦ Σωτῆρος, πού σύμφωνα με παράδοση τήν ἰδρυσε ἡ σύζυγος τοῦ ὁσίου Λεοντίου, βλ. καὶ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Αἴγιο, 294. Ἡ ἐπιτόπια ἐρευνα στήν περιοχή συνεχίζεται συστηματικά καὶ οἱ πρῶτες ἐκτιμήσεις, πού ἐπιβεβαιώνουν τό κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, ἀποκαλύπτουν τὰ λείψανα ἑνὸς ἐκτεταμένου ἀσκητικοῦ πυρήνα στήν περιοχή κυρίως τῶν Μελισσίων, πού δείχνει νά ἔχει ἄμεση σχέση μετὰ τήν ἰδρυση τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνας θά ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ξεχωριστῆς μελέτης.

6. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, δ. π., 78: *Κτισθεῖσα δὲ ἡ ἱερὰ αὕτη μονή, καὶ τοιαύτη περὶ τὰς ἀρχάς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχηματισθεῖσα ἠῶξανε τὸ προσωπικὸν αὐτῆς, ὥστε καὶ τροφῆς καὶ οἰκημάτων ἐδέοντο περισσοτέρων, καὶ περὶ μὲν τὸν βράχον ἔπηξαν τὰς φαλεὰς τῶν ἐκ πλίνθων, περὶ δὲ τήν αὐτὴν περιφέρειαν ἐξεχέρων*

φωνα μέ τήν ἐπιλογή τῶν ἀδελφῶν, ἀπό ἄλλον. Ἡ κατάσταση αὐτή πραγμάτων γιά τή μονή διήρκεσε γιά τετρακόσια χρόνια, σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*. Ἔτσι, γίνεται σαφές ὅτι κατά τή *Συνοπτική Ἱστορία*, ἡ παλαιότερη γνωστή φάση τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς συμπίπτει μέ τήν περίοδο πού ἐκτείνεται ἀπό τόν 11ο αἰώνα μέχρι τουλάχιστον τό δεύτερο μισό τοῦ 14ου αἰώνα, ὅταν στήν περιοχή ἐφθασε ὁ Λεόντιος.

Ὁ ὁσιος Λεόντιος ἀπό τήν Μονεμβασία, σύμφωνα μέ τή *Συνοπτική Ἱστορία*, μετά τήν περιπλάνησή του στό Ἅγιον Ὅρος καί στίς σκῆτες τῆς Πελοποννήσου, ἀφοῦ ἐκάρη μοναχός, ἐφθασε στή μονή Ταξιαρχῶν καί συγκαταριθμήθηκε μεταξύ τῶν μοναχῶν τῆς⁷. Ἡ παραμονή τοῦ Λεοντίου στό μοναστήρι τῆς Αἰγιαλείας μπορεῖ μέ σχετική ἀκρίβεια νά προσδιορισθεῖ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1357 καί 1416, ὅποτε πρέπει νά πέθανε σέ ἡλικία ἐβδομήντα πέντε ἐτῶν⁸. Οἱ ἀσκητικοί ἀγῶνες τοῦ Λεοντίου καί ἡ ἀρετή του συνέβαλαν στήν περαιτέρω αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν, στήν ἐξάπλωση τῆς φήμης τῆς μονῆς, στή χορήγηση δωρεῶν πρός αὐτήν κ.λπ.⁹ Οἱ δεσπότες τῆς Πελοποννήσου, Θωμᾶς καί Δημήτριος Παλαιολόγοι, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1448-1460, ἐνίσχυσαν οἰκονομικά τή μονή παραχωρώντας κτήματα, ἱερά κειμήλια καί κτίζοντας ἐκ θεμελίων διάφορα οἰκοδομήματα¹⁰. Ἀργότερα, ἡ μονή

τάς γαίας καί ἐξημέρουν αὐτάς πρός τροφήν των (ὄντος δασώδους, ἀβάτου, τραχέως καί ἐρήμου τοῦ μέρους). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι, παρὰ τήν ἀναφορά σέ μονή, δέ διασαφηνίζεται πλήρως στό κείμενο ἂν πρόκειται γιά ὀργανωμένο μοναστικό ἴδρυμα ἢ γιά πλίνθινες κατασκευές οἰκοδομημένες πάνω στό βράχο, μέσα στίς ὁποῖες ζοῦσαν ἀσκητές πού τελοῦσαν ὑπό ἕναν ἡγούμενο.

7. Ὁ π., 78. Ὁ Λεόντιος καταγόταν ἀπό ἐπιφανῆ οἰκογένεια τῆς Μονεμβασίας καί, σύμφωνα μέ συγκλίνουσες μαρτυρίες τῶν κειμένων, πρέπει νά πέθανε στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ., πιθανόν περί τό 1416 ἢ πρίν ἀπό τό 1416 καί ὄχι τό 1470, ὅπως ἀναφέρεται στή *Συνοπτική Ἱστορία*, βλ. ὁ π., 69. Βλ. καί Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ἡ μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου, *Πρακτικά τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, περ. Γ, 4, 1936-1938, 37-38· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου, *Ἑλληνικά* 11, 1939, 70. Πρβλ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, ὁ π., 73.

8. Βλ. καί PLP, I / 6, Βιέννη 1983, 165-166 ἀρ. 14714.

9. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, ὁ π., 79.

10. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Μονή Ταξιαρχῶν, ὁ π., 55. Σύμφωνα μέ τή *Συνοπτική Ἱστορία*, δωρητές τῆς μονῆς ὑπῆρξαν καί οἱ τέσσερις ἀδελφοί Παλαιολόγοι, δηλαδή οἱ Ἰωάννης, Κωνσταντῖνος, Θωμᾶς καί Δημήτριος. Ἀλλωστε, ἡ καταγωγή τοῦ Λεοντίου ἀπό ἐπιφανῆ οἰκογένεια, καθὼς καί ὁ χαρακτηρισμός τοῦ πατέρα του, Ἀνδρέα, ὡς ἀρχοντα τῆς Πελοποννήσου (βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Γεωργίου Σχολαρίου

κηρύχθηκε σταυροπηγιακή και απέκτησε προνόμια από τό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως¹¹. Οί κτήσεις τοῦ μοναστηριοῦ καί τά προνόμια ἀπαλλαγῶν ἀναγνωρίσθηκαν ἀπό τούς Τούρκους, δεδομένου ὅτι οἱ μοναχοί του δέν πλήρωναν χαράτσι καί σπέντζα, ὅπως προκύπτει ἀπό κατάστιχο τῶν Ἀρχείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἐτῶν 1461-1463¹².

Ἡ παλαιά μονή, τό λεγόμενο *Παλημονάστηρο*, κτίσμα ἴσως τοῦ 15ου αἰ., οἰκοδομήθηκε σέ ἐποχή πού ἀσκήτεψε ὁ ὁσίος Λεόντιος στήν περιοχή καί βρίσκεται σέ ἀπόσταση δεκαπέντε λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπό τή σύγχρονη μονή (εἰκ. 1). Στό κάτω μέρος τοῦ βράχου καί μέσα σέ αὐτόν ἀναπτύσσονται δύο ἐφαπτόμενα παρεκκλήσια, πού εἶναι κατάγραφα μέ τοιχογραφίες¹³ (σχέδ.1). Τό παρεκκλήσιο Α, μονόχωρο μέ μία μικρή ἡμικυκλική ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά ἀψίδα ἱεροῦ, πού διαμορφώνεται μέσα στό βράχο, πιθανόν εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη καί κοσμεῖται μέ μεταβυζαντινές τοιχογραφίες. Ἡ πρόσβαση σέ αὐτό ἐξασφαλίζεται ἀπό τή μοναδική θύρα, πού ἀνοίγεται στό δυτικό του τοῖχο. Τό παρεκκλήσιο Β, σαφῶς παλαιότερο καί πιθανότατα ἀναγόμενο στούς παλαιολόγειους χρόνους, εἶναι ἓνας τρίκλιτος ναῖσκος, χωριζό-

Ἐγκώμιον, δ. π., 67), δέν μποροῦν νά ἀποκλείσουν πιθανή συγγένειά του μέ τήν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων. Πρὸβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, δ. π., 26-27. Εἶναι πιθανόν ὅτι οἱ δωρεές τῶν δεσποτῶν πρὸς τή μονή, ἡ οἰκοδόμησις κτισμάτων κ.λπ. πραγματοποιήθηκαν μετὰ τό θάνατο τοῦ ὁσίου, δηλαδή μετὰ τό 1416, ἀλλά ὁ βιογράφος ἀπό πρόθεση νά λαμπρύνει τό βιογραφούμενο, θέλησε νά ἀποδώσει τά ἔργα ἐπέκτασης καί διεύρυνσης τῆς μονῆς κατὰ τή διάρκεια τῆς δράσης τοῦ ὁσίου στήν περιοχή, βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ, δ. π., 72.

11. Σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, ἡ μονή Ταξιαρχῶν ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ὁσίου Λεοντίου εἶχε τό νομικό καθεστῶς τῆς πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς, βλ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, δ. π., 70. Βλ. καί ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, δ. π., 55, σημ. 3.

12. Ι. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ (ALEXANDER), Δύο ὀθωμανικά κατάστιχα τοῦ Μοριᾶ (1460-1463). (Εἰδήσεις γιά τό nahiye τῆς Ἀρκαδιᾶς: πρόδρομη ἀνακοίνωση), *Πρακτικά τοῦ Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1978, 398-407. Σύμφωνα μέ τό κατάστιχο αὐτό, τό μοναστήρι ἀριθμοῦσε εἰκοσιπέντε μοναχοὺς καί δεκαπέντε ὑποστατικά (σπίτια).

13. ΠΟΛΙΤΗΣ, δ. π., 67, 73-74. Βλ. καί ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, δ. π., 118-119. Οἱ τοιχογραφίες πού κοσμοῦν τό Παλημονάστηρο δέν ἔχουν μελετηθεῖ συστηματικά μέχρι τώρα. Ὁ καθαρισμός καί ἡ συντήρησή τους ἐντάχθηκε στό πρόγραμμα δράσης τῆς 6ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων γιά τό ἔτος 1997, ὑπὸ τήν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Ἀφέντρας Μουτζάλη.

μενος μέ πεσσούς, τοῦ ὁποίου τό ἱερό βῆμα ἀναπτύσσεται μέσα στό βράχο μέ ἡμικυκλικές ἐσωτερικά ἀψίδες πρόθεσης καί διακονικοῦ. Ὁ ναός αὐτός εἶναι κατάγραφος μέ καλῆς τέχνης τοιχογραφίες, πού χρονολογοῦνται πιθανῶς στό 15ο αἰώνα. Τά κτήρια αὐτά μαζί μέ τόν πυλώνα, πού ἔχει ἐπισκευασθεῖ πρόσφατα ἀπό τούς μοναχούς, ἀνάγονται στόν πρῶτο πυρήνα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν πού καταστράφηκε στίς 15 Αὐγούστου τοῦ 1500, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ *Βραχὺ Χρονικό*¹⁴. Παρά τίς καταστροφές καί τίς λεηλασίες πού ὑπέστη, ἡ μονή διατηρήθηκε ὡς τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 17ου αἰ., ὅποτε καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά καί ἔδωσε τή θέση της στήν καινούργια, πού κτίστηκε λίγο πιό χαμηλά σέ κοντινὴ ἀπόσταση¹⁵.

Ὁ φρουριακὸς χαρακτήρας τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος τῆς νέας μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας ἐξασφαλίζεται γιὰ λόγους οἰκονομίας χώρου καί ὕλικου ἀπὸ συνεχῆ, ὀρθογωνίου σχήματος, ἀμυντικὸ περίβολο πού σχηματίζει ἡ συνένωση τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, τῶν κελλιῶν καί τῶν ἄλλων κτισμάτων τῆς μονῆς (εἰκ. 2). Ἡ εἴσοδος ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τόν πυλώνα πού ἀνοίγεται στή βόρεια ὀψη, ἐκεῖ πού καταλήγει ὁ δρόμος πού ὁδηγεῖ στή μονή. Παλαιότερα, κοντά στόν πυλώνα ὑπῆρχε φυλακεῖο. Τά κελλιά διαμορφώνονται σέ τρία ἐπίπεδα. Στό ἰσόγειο δέν ὑπάρχουν παράθυρα. Στούς κάτω ὀρόφους ὑπῆρχαν πολεμιστροειδῆ παράθυρα πού ἀργότερα διευρύνθηκαν γιὰ νά φωτίζεται καλύτερα τό ἐσωτερικόν. Στό μέσο, σχεδόν, τοῦ συγκροτήματος βρίσκεται τό καθολικόν τῆς νέας μονῆς Ταξιαρχῶν. Πρόκειται γιὰ σύνθετο τετρακιδόνιο ναὸ τύπου ἐγγεγραμμένου σταυροῦ μέ ὀκταγωνικὸ τροῦλλο, πού ἀνατολικά ἀπολήγει σέ τριμερές ἱερό βῆμα μέ τρεῖς προεξέχουσες ἡμιεξαγωνικὲς ἐξωτερικὰ ἀψίδες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μεσαία εἶναι διπλάσια ἀπὸ τίς παράπλευρες (εἰκ. 3). Τό μοναστηριακὸ συγκρότημα ἐντάσσεται στά μνημεῖα τοῦ 17ου αἰ. Στά βορειοδυτικὰ τοῦ καθολικοῦ ὑψώνεται ἐλεύθερο, τριώροφο, τετράγωνης κάτοψης, πυργοειδὲς κωδωνοστάσιο μέ ἐπίστεψη. Στό νότιο συγκρότημα τῶν κελλιῶν, στό

14. ΠΟΛΙΤΗΣ, δ. π., 76-77.

15. Μία εἰκόνα τῆς μονῆς ἀλλὰ καί τοῦ Παληομονάστηρου ἀποκτᾶ κανεῖς ἀπὸ τό σχέδιο τοῦ μοναχοῦ Barsky ἀπὸ τό Κίεβο, πού φιλοτέχνησε τό 1745, βλ. L. BEYLIE, *L'habitation byzantine*, Γκρενόμπλ-Παρίσι 1902, 62· ΠΟΛΙΤΗΣ, δ. π., 75, εἰκ. 4.

ισόγειο, υπάρχει τό μαγκιπειό¹⁶, τό βαγεναρειό¹⁷ καί τό ώρειό¹⁸. Στό ἀνατολικό συγκρότημα τῶν κελλιῶν βρίσκεται ἡ τράπεζα τῆς μονῆς, ἐνῶ στό δυτικό ἡ βιβλιοθήκη, ὅπου φυλάσσονται χειρόγραφοι κώδικες, ἱερά σκευή καί κειμήλια. Ἡ φήμη τῆς μονῆς κατά τόν 17ο καί 18ο αἰ. ἦταν μεγάλη σέ ὅλη τήν Πελοπόννησο, ἐνῶ σημαντικότετη, χάρις στήν πλούσια βιβλιοθήκη της, ἦταν καί ἡ πνευματική της ἀκτινοβολία¹⁹ (σχέδ. 2).

Σέ σειρά ἐγγράφων, σχετικῶν μέ τήν καταγραφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, μεταξύ τῶν κτημάτων, τῶν μετοχιῶν, τῶν μύλων καί τῶν καλλιεργειῶν τῆς μονῆς γίνεται λόγος καί γιά τήν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Σέ ἐγγραφο τῆς ἀρχιερατικῆς σειρᾶς Grimani dai Servi, πού ἀπόκειται στό Κρατικό Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας καί χρονολογεῖται γύρω στή 1700 καί ὅπου καταγράφονται ἀναλυτικά τά ὑποστατικά τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, υπάρχει ἡ ἀκόλουθη τοπογραφικῆς φύσης ἀναφορά: *Ἀντικρυς τοῦ μοναστηρίου ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου, λόγγος καί πεύκια ὅπου κάνουν τό ρετζίνι καί ἐλές ρίζες 200 στόν ἴδιον τόπον. Τά σύνορά του τό λαγγάδι τῆς Λαγαροῦς καί στή σπηλιά τῆς Σπηλιάς καί στί<ς> Πόρτες καί κατεβαίνει στοῦ Μαρκουῶ τῶ Μνήμα καί στό ποτάμι*²⁰. Ἡ τοπογραφική ἔνδειξη εἶναι ἀρκετά σαφής: πρόκειται γιά ἐκκλησία πού βρίσκεται ἀπέναντι ἀπό τό μοναστήρι σέ περιοχὴ μέ ἐλιές καί πεύκα ἀπό

16. Γιά τό μαγκιπειόν, κτήριο παρασκευῆς ἄρτου, βλ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακή Ἀρχιτεκτονική*, Ἀθήνα 1958, 71.

17. Χῶροι ὑπόγειοι φύλαξης τοῦ κρασιοῦ, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *δ. π.*, 75.

18. Ὡρεῖα ὀνομάζονται τά δοχεῖα τῶν γεννημάτων καί ὀσπρίων, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *δ. π.*, 75.

19. ΠΟΛΙΤΗΣ, *δ. π.*, 67-80· Ο ΙΔΙΟΣ, Χειρόγραφα μοναστηριῶν Αἰγίου καί Καλαβρύτων, *Ἑλληνικά* 11, 1939, 82-90. Βλ. ἐπίσης, Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Πορφυροῦς Κῶδιξ λειτουργιῶν τῆς παρά τό Αἶγιον μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν, *NE* 2, 1905, 352-356· Μαρία ΘΕΟΧΑΡΗ, Χρυσοκέντητα ἄμφια τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς* 1960, 9-15. Βλ. καί D. A. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée II. Vie et institutions*. Edition revue et augmentée par Chryssa Maltézou, Λονδίνο 1975, 306-307.

20. Βαρβάρα ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ, Ἀνέκδοτα ἐγγραφα περὶ τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγίου, *Μνήμων* 1, 1971, 170. Στήν ἴδια περίπτου περίοδο χρονολογεῖται καί ἡ καταγραφή τοῦ τερριτόριου τῆς Βοστίτζας, ὅπου καταγράφεται: *εἰς τόν αὐτόν τόπον εἰς τόν Ἅγιον Νικόλαον ἓνα λόγγον ὅπου κρατὶ ἀπὸ τα Πλατάνια καί πάγι ἕως τήν Θονισκαριά καί τ' ἀμπέλια τά Κουνενιώτικα καί εἶναι πευκιά δια τό ρετζήνη τους, εἰς*

τά όποια γινόταν παραγωγή ρετσίνοιού (ρητίνης). Τά άναφερόμενα τοπωνύμια, όπως τό «λαγγάδι τής Λαγαρούς» καί τά «σπηριά τής Σπηλιᾶς» βρίσκονται σέ πολύ κοντινή απόσταση: τό «λαγγάδι τής Λαγαρούς» έκτείνεται από τόν Άγιο Κωνσταντίνο τοῦ χωριοῦ Κουνινά καί φτάνει ὡς τόν παραρρέοντα ποταμό Σελινούντα, ἐνῶ ἡ θέση «σπηριά τής Σπηλιᾶς» ταυτίζεται μέ τή σπηλιά στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια τής όποίας ὑπάρχουν ἐξογκώματα, 1000 μ. περίπου βορειοδυτικά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου²¹. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό τοπωνύμιο Πόρτες ταυτίζεται μέ τό Πετροβούνι Κουνινῶν²² (σχέδ. 3). Σέ καταγραφή τοῦ 1700, σχετικά μέ τή μονή Ταξιαρχῶν καί τά ἐδάφη τής περιοχῆς τής (Apartinenze, e Monastero di S. Michel Archangelo), τά ὄρια τής Μονῆς Ταξιαρχῶν προσδιορίζονται ἐπακριβῶς μέ σύνορο τό ποτάμι τής Βοστίτσας καί τή θέση Μικρές Ἀχλαδιές, τό χωριό Βόβοδα (πρώην Βόδοβα, σημ. Μαυρίκι), τό σημεῖο Φοῦρνοι, τό χωριό Μαυρίκι, τό βουνό Μπελενίκο, τό χωριό Φτέρη, τήν Παναγία τοῦ Κλωκοῦ καί, μέ ὄριο τό χωριό Φτέρη, φθάνει στήν Παναγία τόν Πύργο, τόν Ἅγιο Ἡλία, τό Στόλο, τό Τρύπιο Λιθάρι, συνορεύει στά ἀνατολικά μέ τό χωριό Κρόκοβα, μέχρι τό χωριό Βόβοδα²³ (σχέδ. 4). Ἀργότερα, τό 1775, ὅπως προκύπτει ἀπό σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη

τόν Ἅγιον Ἰωάννην εἰς τό σύνορον τής Ἁγίας Παρασκεβῆς τοῦ χωραφίου ἀμπέλη ξηνάρια 100. Βλ. Κ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησιαστική περιουσία Καλαβρύτων καί Αἰγιαλείας σέ δύο ἀπογραφές, *Ἐπετηρίς τῶν Καλαβρύτων* 9, 1977, 157. Στό κτηματολόγιο τής Βοστίτσας, (Κ. ΝΤΟΚΟΣ - Γ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Τό Βενετικό Κτηματολόγιο τής Βοστίτσας*, Ἀθήνα 1993, 25 καί πίν. 47), πού χρονολογεῖται ἐπίσης στά 1700, ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου δέν ἀναφέρεται μεταξύ τῶν ἐκκλησιῶν, πού περιλαμβάνονται μέσα στά κτηματικά ὄρια τής Μονῆς Ταξιαρχῶν, ἀναφέρεται ὁμως ἀριθμός ἐκκλησιῶν σέ καλή κατάσταση (5), ἐκκλησιῶν κατεδαφισμένων (4), ἐνός μοναστηριοῦ μέ 32 κελλιᾶ, 37 μοναχῶν καί 15 ὑπηρετῶν (serventi). Στά μετόχια τής Μονῆς συγκαταλέγεται, τήν Ἱδια ἐποχή, καί τό χωριό Δημητρόπουλο, βλ. Μαρία ΘΕΟΧΑΡΗ, Ἐν νέον σιγίλλιον τής Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, *Πελοποννησιακά* 5, 1962, 183-189· ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ. π., 9.

21. Οἱ πληροφορίες σχετικά μέ τά τοπωνύμια προέρχονται ἀπό τόν Παναγιώτη Κόρδα, κάτοικο τοῦ χωριοῦ Μαυρίκι, τόν Χαράλαμπο Γιαλελῆ, κάτοικο τοῦ χωριοῦ Μελίσσια καί τόν Νικόλαο Σκαρτσῖλα ἀπό τά Κουνινά, ἐνῶ ἐπιβεβαιώθηκαν ἀπό πολλούς ντόπιους. Τό τοπωνύμιο τοῦ Μαρκουσᾶ τό Μνήμα παραμένει ἀταύτιστο.

22. Πρόκειται γιά βουνό τῶν Κουνινῶν, πού εἶναι ὁρατό ἀπό τά Μελίσσια. Ἀναφέρεται καί σήμερα ἀπό τούς κατοίκους τοῦ χωριοῦ λίγο πρὶν ἀπό τή βροχή ἢ φράση: ἀστράφτει στίς Πόρτες.

23. Βλ. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ. π., 25 καί πίν. 47. Σέ ἄλλη καταγραφή τής περιόδου τής Β' Βενετοκρατίας στήν Πελοπόννησο, στό territorio di Vostizza

Σωφρονίου Β', πού φυλασσόταν στή μονή Ταξιαρχῶν, προστίθεται στά μετόχια καί αὐτό τῆς Μανωλάδας²⁴.

Πολύ κοντά, ἀντικρυς τοῦ μοναστηρίου καί σέ ἀπόσταση 7 περίπου χιλιομέτρων ἀπό τή σημερινή μονή τῶν Ταξιαρχῶν, σέ θέση πού ἔχει ἄμεση ὀπτική ἐπαφή μέ αὐτήν, κοντά στήν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σελινούντα²⁵ καί σέ ὑψόμετρο περίπου 432 μ., ἐντοπίζεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου²⁶ (εἰκ. 4). Περιοχή εὐφορη καί κατάλληλη, ἀπό πλευρᾶς ἐδαφολογικῆς καί κλιματολογικῆς, γιά ποικίλες καλλιέργειες. Ἡ οἰκονομία τῆς περιοχῆς εἶναι κυρίως γεωργική, ὅπως ἐλαιοκαλλιέργειες, ἀμπελοκαλλιέργειες, καλλιέργεια ὀπωροφόρων δένδρων, μελισσοσυργία κ.λπ. Στό βενετικό κτηματολόγιο τῆς

ἀναγράφονται 31 χωριά καί 5 μοναστήρια, βλ. Κ. ΝΤΟΚΟΣ, *Breve descrizione del regno di Morea*. Ἀφηγηματική ἱστορική πηγή ἢ ἐπίσημο βενετικό ἔγγραφο τῆς Β' Βενετοκρατίας στήν Πελοπόννησο; *Ἐῶα καί Ἑσπέρια* 1, 1993, 106-107. Στήν καταγραφή τῶν Ντόκου-Παναγόπουλου δέν ἀναφέρεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐνῶ ἀναγράφονται πολλά ἀπό τά μετόχια πού συγκαταλέγονται στήν καταγραφή πού δημοσιεύει ἡ ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ (δ. π., 170), ὅπως: *μετόχι ὀνομαζόμενον Πύργος, ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, ... στήν κορυφήν τοῦ βουνοῦ ὀνομαζόμενος Κλῶκος καί εἶναι ἐκκλησία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου*.

24. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου περί τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν παρά τό Αἶγιον, καί τό χωρίον Δημητροπούλου, *NE* 6, 1909, 292. Προφανῶς πρόκειται γιά τήν ἐκκλησία τῆς Παλαιοπαναγιάς Μανωλάδας, μνημεῖο τοῦ 12ου αἰῶνα γιά τήν ὁποία βλ. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, Ἡ Παλαιοπαναγιά στή Μανωλάδα, *Ἐπιστημονική Ἑπετηρίς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 4, 1969, 233-261.

25. Πρόκειται γιά τόν ἀρχαῖο ποταμό Σελινούντα, πού βρίσκεται δυτικά τοῦ Αἰγίου, βλ. R. BALADIÉ, *Le Péloponnèse de Strabon. Étude de géographie historique*, Παρίσι 1980, 82 καί A. D. RIZAKIS, *Achaïe I. Sources textuelles et histoire régionale*, Μελετήματα 20, Ἀθήνα 1995, 203.

26. Χάρτης Γ.Υ.Σ., 1: 50.000 τοῦ 1974, φύλλο ΑΙΓΙΟΝ. Στό χάρτη τοῦ Γ.Υ.Σ. ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου σημειώνεται ὡς ἐρημοκλήσι. Οἱ ναοί τῆς μεσοβυζαντινῆς καί ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου πού εἶναι ἀφιερωμένοι στή μνήμη τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἶναι πολυάριθμοι στόν πελοποννησιακό χῶρο, μέ ἰδιαίτερη ἐμφαση στή Λακωνία. Γιά τό θέμα γενικά βλ. Nancy P. ŠEVČENKO, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Τορίνο 1983 (Centro di Studi bizantini Bari, Monografie 1). Οἱ στενές καί πολυποικίλες σχέσεις ἐπικοινωνίας τῆς Πελοποννήσου μέ τή Μικρά Ἀσία, τόπο δράσης τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπό τά Μύρα, αἰτιολογοῦν τήν ἐξάπλωση τῆς φήμης του στήν περιοχή.

Βοστίτσας τοῦ 1700, ἀναφέρεται ὡς μονή μέ πολλές γαῖες καί ζῶα²⁷. Βέβαια, ὁ ἀριθμός τῶν ἀναγεγραμμένων στό δῶρα ἰδιοκτησίας τῆς μονῆς καλλιερ- γειῶν δέν εἶναι ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακός, ἂν κρίνει κανεῖς ἀπό τά 650 ἐλαιό- δενδρα πού ἀναφέρονται. Τό γεγονός αὐτό ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς, ἂν γνωρίζει κανεῖς πόσο περιορισμένη ἦταν λ.χ. ἡ ἐλαιοκαλλιέργεια στίς περισσότερες περιοχές τῆς ἐπαρχίας Αἰγιαλείας συγκρινόμενη μέ τή σύγχρονη ἐποχή²⁸.

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κτισμένος σέ ἐπικλινές ἐπίπεδο, εἶναι σήμερα ἀρκετά ἐπιχωσμένος. Τό μνημεῖο, μετά ἀπό διάφορες καταστροφές καί ἀλλοιώσεις, ἀποτελεῖται ἀπό κυρίως ναό καί κατεστραμμένο νάρθηκα. Ἡ κάτοψη τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχει σχῆμα παράγωνου παραλληλογράμμου μέ ἐξωτερικές διαστάσεις, χωρίς τίς ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ, 10,30x7,40 μ. περίπου (σχέδ. 5 καί 6). Ὁ λόγος τοῦ μήκους πρὸς τό πλάτος εἶναι 1: 1,40 περίπου. Στά ἀνατολικά ἀπολήγει σέ τριμερές ἱερό βῆμα μέ τρεῖς προεξέχουσες ἡμικυ-

27. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, δ. π., 24-25: *Questo Monastero famoso per il regno si per la quantità di Terreni, animali, et altro*. Στόν ἀναλυτικό κατάλογο καταγράφονται λεπτομερῶς μύλοι σέ καλή κατάσταση (1), μύλοι ἐρειπωμένοι (2), πατητήρια σταφυλιῶν (1), ἐλιές (650), κρῆνες (30), καρυδιές (15), σικιές (30), ἀχλαδιές (50), ροδιές (34), κερασιές (20), ἄλογα (17), γαῖδούρια (5), ὑποζύγια (15), ἀγελάδες (15), πρόβατα (1000), γίδια (300), κυψέλες μελισσῶν (60), κ.λπ., βλ. δ.π., 25. Βλ. ἐπίσης Γ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Εἰσαγωγή εἰς τήν μελέτην τῶν Βενετικῶν Κτηματολογίων τῆς Βοστίτσας*, Ἀθήνα 1984, 42-48. Κατά τήν ἐπιφανειακή ἐρευνα τοῦ χώρου ἐπιστημάν- θηκαν καί οἱ δύο νερόμυλοι πού ἀναφέρονται στό ἔγγραφο. Ὁ πρῶτος νερόμυλος βρίσκεται ἔξω ἀπό τό χωριό Μελίσσια, λίγο πιό κάτω ἀπό τή μονή Ταξιαρχῶν καί λειτουργοῦσε μέχρι τή δεκαετία τοῦ 1950 ὡς νερόμυλος. Μετά κατεδαφίσθηκε τμήμα τῆς ἀνωδομῆς του καί μετετράπη σέ ἐλαιοτριβεῖο. Κοντά στό νερόμυλο αὐτό διακρί- νονται, σέ δύο τουλάχιστον σημεῖα, λείψανα μεγάλου ἀρχαίου κτηρίου κλασικῶν χρόνων, πού ἀναφέρει καί ὁ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἶγιο*, 50. Ὁ ἄλλος, γνωστός καί σήμε- ρα ὡς μύλος τοῦ Ἀη-Νικόλα, βρίσκεται κοντά στή δεξιὰ ὀχθῇ τοῦ ποταμοῦ Σελινούντα καί πολύ κοντά στό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου (εἰκ. 5). Σέ ἐντυπο περὶ τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, καταγράφονται τά ἔσοδα καί τά ἔξοδα τῆς μονῆς κατά τό ἔτος 1877, ἐπιβεβαιώνεται ὁ γεωργικός καί κτηνοτροφικός χαρακτή- ρας τῆς οἰκονομίας τῆς περιοχῆς (σταφιδοκαρπός, οἶνος, ἀραβόσιτος, βαμβάκι, βοσκήματα, μαλλί). Βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Ὁ Ἐπίσκοπος Καλαβρύτων καί Αἰγιαλείας κ. Εὐθύμιος Ἀλεξανδρόπουλος καί αἱ ὑπ' αὐτόν μοναί καί Α)* ἡ ἐν Αἰγιαλείᾳ τῶν Ταξιαρχῶν ἡ καί τῆς μετανοίας του, (ἄ. χ., ἄ. τ.), 28.

28. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, δ. π., XCIX. Στήν καταγραφή πού δημοσιεύει ἡ ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ (δ. π., 170), σημειώνονται 200 ρίζες ἐλαιοδένδρων στήν κατοχή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

κλικές έσωτερικά και έξωτερικά άψίδες από τίς όποιες, ή κεντρική, χορδής 1,96 μ. περίπου, είναι, ώς συνήθως, μεγαλύτερη και ψηλότερη από τίς παρά- πλευρες, οί όποιες έχουν αντίστοιχα χορδή της μέν πρόθεσης 1,31 μ., του δέ διακονικού 1,33 μ. Στή σημερινή του μορφή ό ναός είναι τρίκλιτος, μέ κατε- στραμμένο νάρθηκα, σταυρεπίστεγος του τύπου Α3, δηλ. στεγαζόμενος μέ τρουλλοκαμάρα²⁹. Ό νάρθηκας σήμερα δέν είναι έμφανής. Από δοκιμαστι- κές τομές, πού έγιναν τον Ιούνιο του 1996, φαίνεται ότι υπήρχε νάρθηκας, ίσοπλατής μέ τό ναό και στεγαζόμενος μέ μονόρριχτη ξύλινη στέγη. Στή στέγη του ναού, πού καλύπτεται μέ νεότερα βυζαντινού τύπου κεραμίδια, μερικά από τά όποια είναι αρχικά, διαγράφονται τά τέσσερα εγκάρσια κλίτη, πού σχηματίζουν σταυρό και καταλήγουν σέ άετώματα στίς αντίστοιχες όψεις. Λίγο χαμηλότερα, μονόρριχτες στέγες, μέ ρύσεις πρός Β και Ν αντί- στοιχα, δηλώνουν τήν ύπαρξη τεσσάρων γωνιακών διαμερισμάτων. Ό ναός φέρει πολλά όδοντωτά γείσα σέ όλες σχεδόν τίς στέγες. Στή διασταύρωση των εγκαρσίων κλιτών στηρίζεται ή τρουλλοκαμάρα. Πρόκειται γιά τυπική κάλυψη σταυρεπίστεγου ναού.

29. Κατά τον Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟ (*Μονή Βαρνάκοβας*, Αθήνα 1922, 39 και Ο ΙΔΙΟΣ, *Οί σταυρεπίστεγοι ναοί της Ελλάδος*, *Αρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ελλάδος* 1, 1935, 51), ή λύση της τρουλλοκαμάρας εφαρμόστηκε κυρίως σέ σταυρο- ειδείς έγγεγραμμένους ναούς, όπως στον Άγιο Νικόλαο Αιγίου αλλά και σέ ναούς του τύπου των Άγίων Θεοδώρων Αθηνών. Η εγκάρσια καμάρα εμφανίζεται έσωτε- ρικά και έξωτερικά ως τετράγωνος τροῦλλος γιά λόγους οίκονομίας και εύκολίας. Για τούς σταυρεπίστεγους ναούς βλ. κυρίως τό πρόσφατο έργο του Η. Μ. KUPPER, *Der Bautypus der griechischen Dachtranseptkirche*, I-II, Άμστερνταμ 1990· ειδικά γιά τήν Πελοπόννησο, βλ. *δ. π.*, Bd. I, 136-143, όπου και αναφορά σέ όλη τήν προγενέ- στερη βιβλιογραφία, όπως, ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Οί σταυρεπίστεγοι ναοί*, *δ. π.*, 41-52, 51, εικ. 9, III· Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, *Η καταγωγή των σταυρεπιστέγων ναών*, *Χαριστήριον εις Άναστάσιον Κ. Όρλάνδον*, τόμ. Β', Αθήνα 1966, 187-211· Ντούλα ΜΟΥΡΙΚΗ, *Οί τοι- χογραφίες του Σωτήρα κοντά στό Άλεποχώρι Μεγαρίδος*, Αθήνα 1978, 8, σημ. 11· Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1979, 147-150. Βλ. και τή βιβλιο- γραφία της Μαίρης ΑΣΠΡΑ-ΒΑΡΔΑΒΑΚΗ, *Οί τοιχογραφίες του Άγίου Νικολάου στην Κλένια της Κορινθίας*, *Δίπτυχα* 4, 1986, 94, σημ. 4· Α. Κ. ORLANDOS, *Eine unbeachtete Kuppelform*, *BZ* 30, 1929-30, 579. Άξίζει νά σημειωθεί ότι λίγο έξω από τό χωριό Γαρδενά Αιγίου σώζεται ό μικρών διαστάσεων σταυρεπίστεγος ναός της Θεοτόκου, πού, όπως μάς πληροφορεί ή έπιγραφή, έπισκευάστηκε τό έτος 1704. Βλ. Άφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ* 45, 1990, Β', 150. Τά Γαρδενά, καθώς και ή εκεί εύρισκό- μενη μονή της Ιερουσαλήμ αναφέρονται στό Βενετικό κτηματολόγιο της Βοστίτσας: ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 33.

Ἡ πρόσβαση στό ναό εξασφαλίζεται ἀπό τή μοναδική κυρία εἴσοδο, πού ἀνοίγεται στό κέντρο περίπου τῆς βόρειας πλευρᾶς³⁰. Ἡ βόρεια θύρα ἦταν τοξωτή μέ διπλό πλίνθινο τόξο. Τό ἐσωτερικό τόξο ἔχει τό μέτωπό του διαμορφωμένο ἐν ὑποχωρήσει (σχηματίζει δηλ. δόντι) καί περιβάλλεται ἀπό ὀδοντωτή ταινία. Δίλοβο παράθυρο ἀνοίγεται καί στή βόρεια πλευρά στό ὕψος τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, χωριζόμενο ἀπό ἀμφικιονίσκο παραθύρου, πιθανότατα μεσοβυζαντινῶν χρόνων. Ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῆς βόρειας ὀψης περιορίζεται σήμερα σέ πλίνθινες ὀδοντωτές ταινίες καί σιγμοειδῆ κεραμοπλαστικά, πού ἀναπτύσσονται ἐκατέρωθεν τοῦ δίλοβου παραθύρου τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους (σχέδ. 7). Ἰχνη τοξωτῆς προχώρησης, πού δέν ὀλοκληρώθηκε διακρίνεται στό βόρειο τοῖχο, ἐνῶ στήν ἀνατολική ὀψη εἶναι εὐδιάκριτο τό κρηπίδωμα. Ἡ κάθε κόγχη τῆς ἀνατολικῆς ὀψης ἐπιστέφεται μέ ὀδοντωτή ταινία καί ὀδοντωτό ἀπλό γείσο, φαινόμενο πού συναντᾶται σπάνια. Ὁδοντωτή ταινία περιγράφει ἐπίσης τά παράθυρα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπως καί τό παράθυρο τῆς βόρειας πλευρᾶς. Ἡ κεντρική ἀψίδα φωτίζεται ἀπό ἓνα τρίλοβο μέ ἰσοῦψεῖς λοβούς παράθυρο, ἐνῶ οἱ πλάγιες ἀπό μονόλοβα (σχέδ. 8). Οἱ ἐπιφάνειες τῶν ἀψίδων εἶναι ἀπλές. Ἡ ἀνατολική ὀψη ἔχει δεχθεῖ τίς λιγότερες ἐπισκευές, ἐνῶ ἡ βόρεια διατηρεῖ πολλά στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς της διαμόρφωσης. Δίλοβο παράθυρο ὑπάρχει ἐπίσης καί στό ὕψος τοῦ δυτικοῦ ἐγκάρσιου κλίτους, ἐπισκευασμένο ἄτεχνα τά τελευταῖα χρόνια. Ἡ δυτική ὀψη εἶχε τρία ἀνοίγματα, ἓνα γιά κάθε κλίτος, πού ἀποφράχθηκαν στά νεότερα χρόνια. Σήμερα διακρίνεται ἀμυδρῶς μόνον τό περίγραμμά τους. Σέ ὀλόκληρο τό μήκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ καί κάτω ἀπό τήν ποδιά τοῦ παραθύρου τοῦ δυτικοῦ ἐγκάρσιου κλίτους ἀνοίγεται σειρά δοκοθηκῶν, πού χρησίμευαν, ὅπως καί στήν περίπτωση τοῦ ναοῦ τῆς Μέντζαινας, γιά τή στήριξη τῆς μονόρριχτης στέγης τοῦ νάρθηκα. Στή νότια πλευρά σώζεται ἡ μία ἀπό τίς δύο παραστάδες, πού πρέπει νά ὑπῆρχαν ἀρχικά καί κτίστηκαν σέ χρόνο, πού συμπίπτει πιθανότατα μέ τήν πρώτη οἰκοδομική φάση τοῦ μνημείου. Τό μνημεῖο ἔχει ὑποστεῖ γενικά πολλές μετασκευές³¹, οἱ περισσότερες ἀπό τίς ὁποῖες ἐντοπίζονται στή δυτική καί τή νότια ὀψη.

30. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 579, εἰκ. 4.

31. Τά τελευταῖα κυρίως χρόνια, γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ τό πρόβλημα τῆς ὑγρασίας, ἔγιναν κακότεχνα ἐξωτερικά ἐπιχρίσματα, πού πρέπει νά ἀποξεσθοῦν γιά νά

Τά υλικά δομής, πού έχουν χρησιμοποιηθεῖ στήν κατασκευή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου -ἀβεστόλιθοι, πυρόλιθοι καί πλίνθοι- εἶναι τά συνήθη στους μεσοβυζαντινούς ναούς τῆς ἑλλαδικῆς σχολῆς. Στίς ἀργολιθοδομές τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀργοί ἢ ἡμιλάξευτοι ἀβεστόλιθοι μέ παρεμβαλλόμενα τεμάχια πλίνθων. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή γενική σύνθεση τῶν ὀψων, αὐτή ἦταν, ὅπως φαίνεται ἀπό τά σωζόμενα στοιχεῖα, σχετικά λιτή.

Ἡ τοιχοποιία τῆς ἀνατολικῆς ὀψης ἀποτελεῖται ἀπό ἀβεστόλιθους ἀμελῶς λαξευμένους ἐξωτερικά καί τοποθετημένους μέσα σέ ἄφθονο κονίαμα. Κατά διαστήματα παρεμβάλλονται ὀριζόντιες στρώσεις ὀπτοπλίνθων, πάχους 0,45 μ., 0,40 μ., 0,30 μ., ἀλλά καί ἀποτμήματα ὀπτοπλίνθων τοποθετημένα καθέτως. Ἡ τοιχοδομία τῆς βόρειας ὀψης, ὅπως καί τῆς ἀνατολικῆς, ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπό ἡμιλάξευτους ἀβεστόλιθους, τοποθετημένους μέσα σέ ἄφθονο κονίαμα καί μέ παρεμβολή, κατά ὀριζόντιες στρώσεις, ὀπτοπλίνθων. Μέ ἀργολιθοδομή ἔχουν οἰκοδομηθεῖ ἡ δυτική καί ἡ νότια ὀψη, πού ἔχουν, ὥστόσο, ὑποστεί τίς περισσότερες μετασκευές τόσο κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὅσο καί κατά τή σύγχρονη ἐποχή (σχέδ. 9 καί 10).

Τά τρία κλίτη τοῦ ναοῦ καλύπτονται μέ κατά μήκος διατεταγμένους ἡμικυλινδρικούς θόλους, πλάτους, ὁ μέν κεντρικός 3 μ., οἱ δέ πλάγιοι 2,20 μ. περίπου. Κάθε θόλος διακόπτεται στό μέσον ἀπό ἕναν ἄλλον ἐγκάρσια διατεταγμένο μέ πλάτος περίπου 2 μ., πού δημιουργεῖ ἕνα ἐγκάρσιο κλίτος, μέ κατεύθυνση ἀπό Β πρὸς Ν. Τό κλειδί τοῦ ἐγκαρσίου θόλου, πού ἀντιστοιχεῖ στό κεντρικό κλίτος βρίσκεται σέ ὕψος περίπου 1,30 μ. ψηλότερα ἀπό τά κλειδιά τοῦ ἐγκαρσίου θόλου, πού ἀντιστοιχοῦν στά πλάγια κλίτη.

Νεότερικό ξύλινο τέμπλο χωρίζει τόν κυρίως ναό ἀπό τό ἱερό βῆμα. Ὁ κεντρικός χώρος τοῦ ἱεροῦ βήματος χωρίζεται ἀπό ἐκεῖνον τῶν παραβημάτων μέ τοίχους. Μεταξὺ τοῦ βήματος καί τῆς πρόθεσης ὑπῆρχε ἀρχικά τοξωτή δίοδος, πού διαμορφώθηκε ἀργότερα σέ ὀρθογώνια. Τό ἀρχικό δάπεδό του βρίσκεται ἐνδεχομένως κάτω ἀπό τή σύγχρονη τσιμεντεπίστρωση καί τήν ἐνός περίπου μέτρου ἐπίχωση τῶν νεότερων χρόνων.

ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ἡ ἀρχική τοιχοποιία τοῦ ναοῦ. Ἐπιχρίσματα μέ χρήση τσιμεντοκονιάματος παρατηροῦνται στή βόρεια, δυτική καί νότια ὀψη. Μέ τοῦβλα καί τσιμεντοκονίαμα ἐπισκευάσθηκε ἀτεχνα τό δίλοβο παράθυρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Σχεδόν ὁλόκληρη ἡ ἐσωτερική ἐπιφάνεια τοῦ ναοῦ καλύφθηκε μέ παχύ τσιμεντοκονίαμα.

Ἡ πρώτη οἰκοδομική φάση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἀνάγεται στή μεσοβυζαντινὴ περίοδο. Τὴν πρώιμη χρονολόγηση τοῦ μνημείου προσδιορίζουν στὴν ἀνατολική καὶ βόρεια πλευρά οἱ ἡμικυκλικές ἀψίδες, τὰ τρίλοβα μέ ἰσοῦνψεῖς λοβούς παράθυρα τοῦ ἱεροῦ, ἡ τοιχοδομία, ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος (ὀδοντωτές ταινίες, ψευδοκουφικά κ.λπ.), τῆς ἀνατολικῆς καὶ βόρειας πλευρᾶς, τὸ κρηπίδωμα, καθὼς καὶ οἱ ἐπὶ μέρους ὁμοιότητες μέ μνημεῖα τῆς ἴδιας περιόδου τοῦ πελοποννησιακοῦ χώρου, ὅπως ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὴ Μέντζαινα Ἀχαΐας³², ναὸς τοῦ τρίτου τέταρτου τοῦ 10ου αἰῶνα, ὁ Ἅγιος Γεώργιος στὴν Σκάλα Λακωνίας³³, τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνα, ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὴν Ζούρτσα Ἡλείας³⁴, τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνα, καθὼς καὶ ὁ Ἅγιος Βασίλειος στὴ θέση Ἀγάκι Μεθώνης Μεσσηνίας³⁵, ἐπίσης τοῦ 10ου αἰῶνα. Οἱ ὁμοιότητες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου μέ τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα μνημεῖα τοῦ 10ου αἰῶνα, μποροῦν νὰ ἐντοπισθοῦν στὰ ἀκόλουθα σημεῖα.

Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀργολιθοδομή, μέ ἀμελῶς λαξευμένους ἀσβεστόλιθους καὶ χρήση ὀπτοπλίνθων καὶ μοιάζει κατασκευαστικά μέ τὸ ναὸ τῆς Μέντζαινας³⁶, τὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὴν Ζούρτσα³⁷, ἀλλὰ περισσότερο μέ τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου στὴν Μεθώνη, ὅπως παρουσιάζεται μετὰ τὸν καθαρισμὸ του ἀπὸ τὴν ἀσβεστοεπίχριση³⁸. Πάντως, δὲν παρατηρεῖται

32. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἡπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη ²1992, 35-41· Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Νεότερα στοιχεῖα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στὴ Μέντζαινα Ἀχαΐας, *Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* 17, 1984, 21-41.

33. Dominique HAYER, Saint-Georges près de Skala (Laconie), *ΔΧΑΕ* περ. Δ, 12, 1984, 265-286.

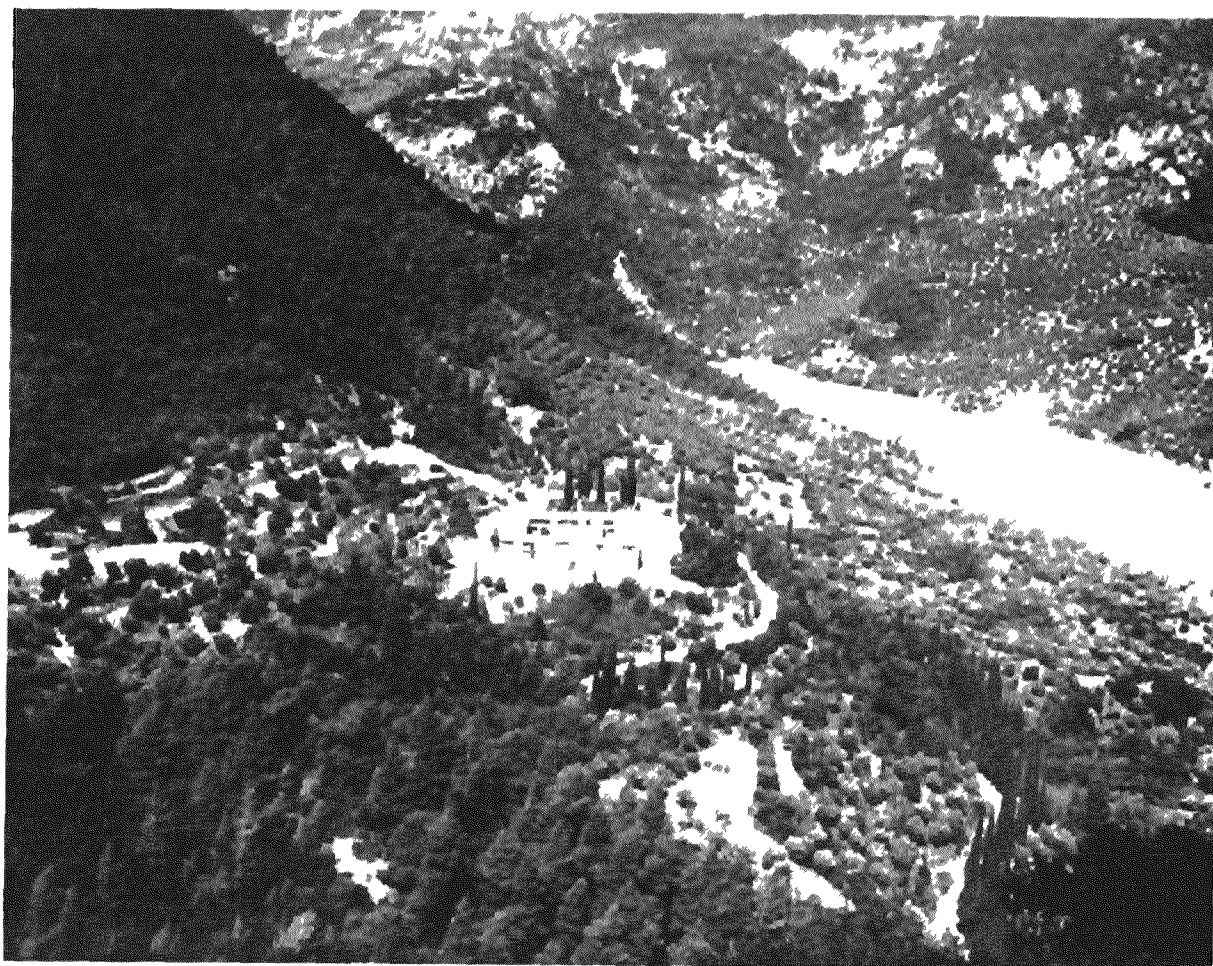
34. Ch. BOURAS, Zourtsa, Une basilique byzantine au Péloponnèse, *CA* 21, 1971, 137-149.

35. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 121, 122, 202, πίν. 59· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν χερσόνησο τοῦ Αἰῶνα τὸν 10ο αἰῶνα, *Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἡ ἐποχὴ του*, Β΄ Διεθνὴς Βυζαντινολογικὴ Συνάντηση, Ἀθήνα 1989, 204, εἰκ. 18.

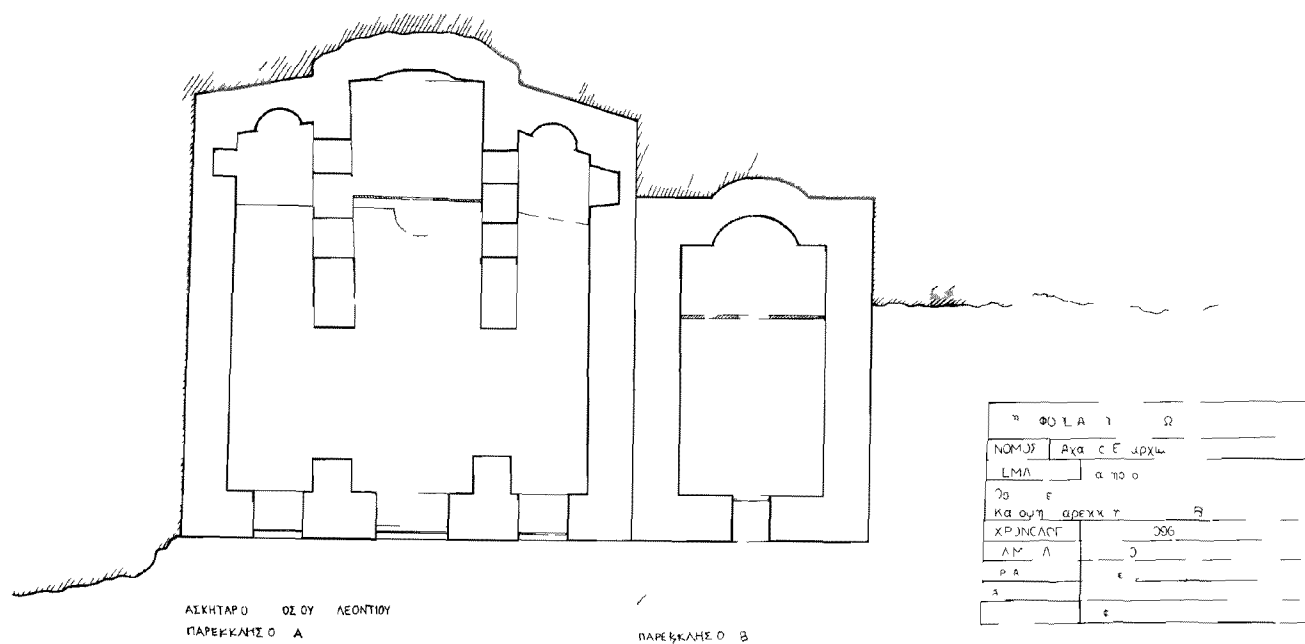
36. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *δ. π.*, 28.

37. BOURAS, Zourtsa, 141.

38. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, 204, εἰκ. 18 (ὁ ναὸς χωρὶς τὴν ἐπίχριση). Γιά τὴν τοιχοδομίαν τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 142-146.

Είκ. 1: Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας. Λήψη ἀπὸ τὸ ἀσκητήριο
τοῦ ὁσίου Λεοντίου.

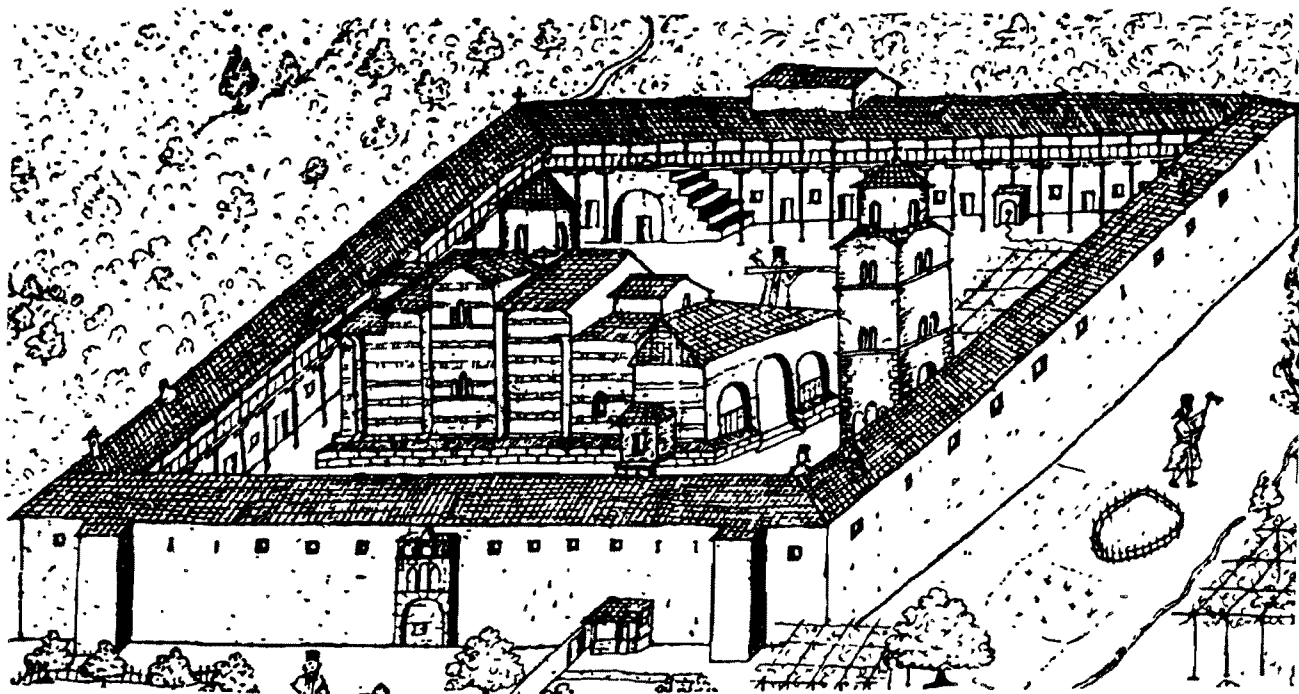
Σχέδ. 1: Κάτοψη παρεκκλησιων τοῦ ἀσκητηρίου τοῦ Ὁσίου Λεοντιου

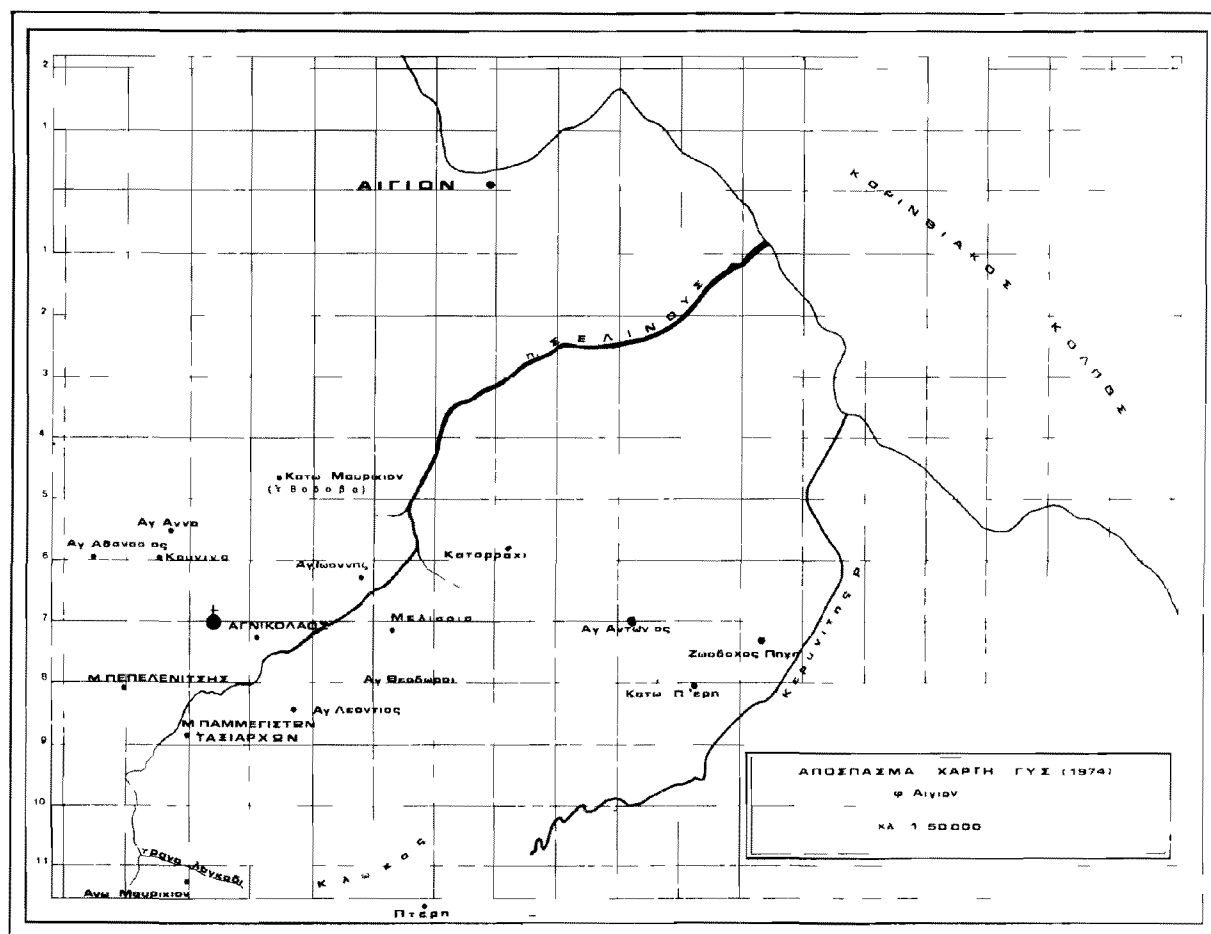
Εικ. 2: Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας.

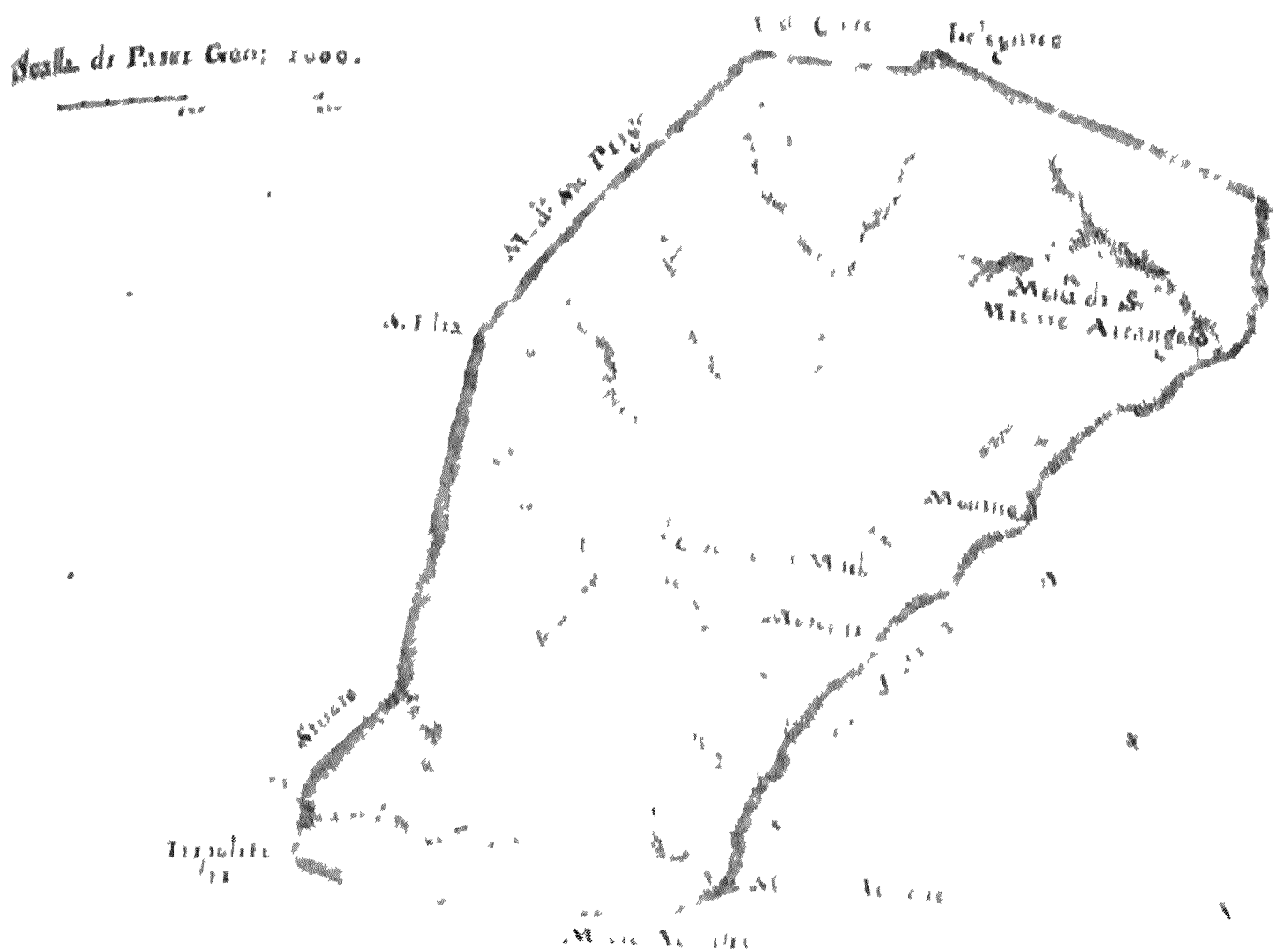
Εικ. 3: Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας. Τό καθολικό.

Σχέδ. 2: Σχέδιο της Μονής Ταξιαρχών από το μοναχό Barsky.

Σχέδ. 3: Απόσπασμα χάρτη Γ.Υ.Σ. Φύλλο Αίγιο. Κλίμακα 1:50.000.

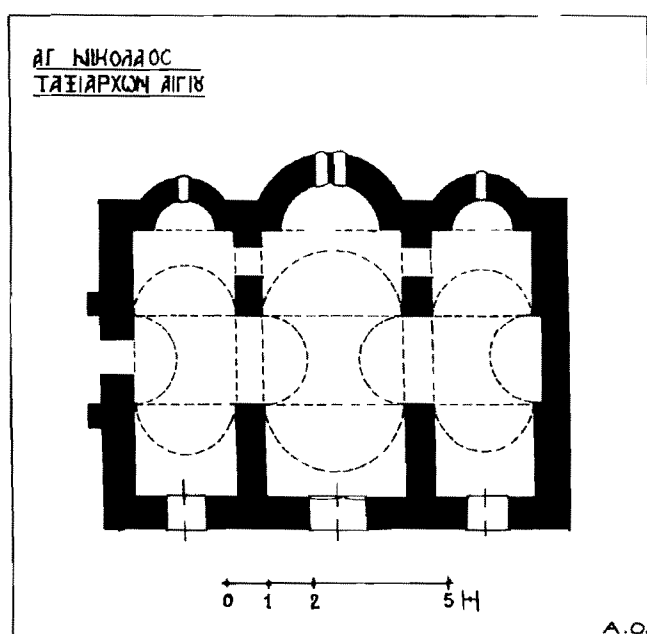
Σχέδ. 4: Τά δρια τῆς Μονῆς Ταξιάρχων σύμφωνα μέ καταγραφή τοῦ 1700
(ἐκδ. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, δ.π. πίν. 47).

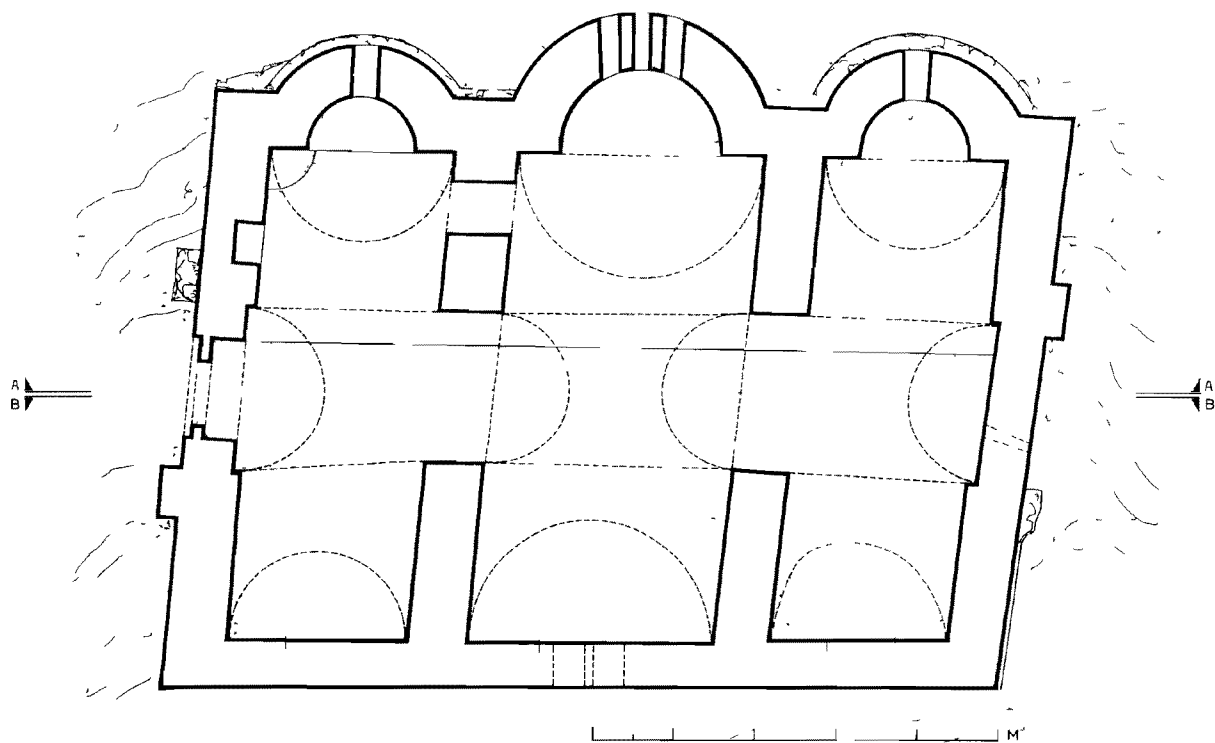
Εἰκ. 4: Ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου. ᾠποψη ἀπό τά βορειοανατολικά.

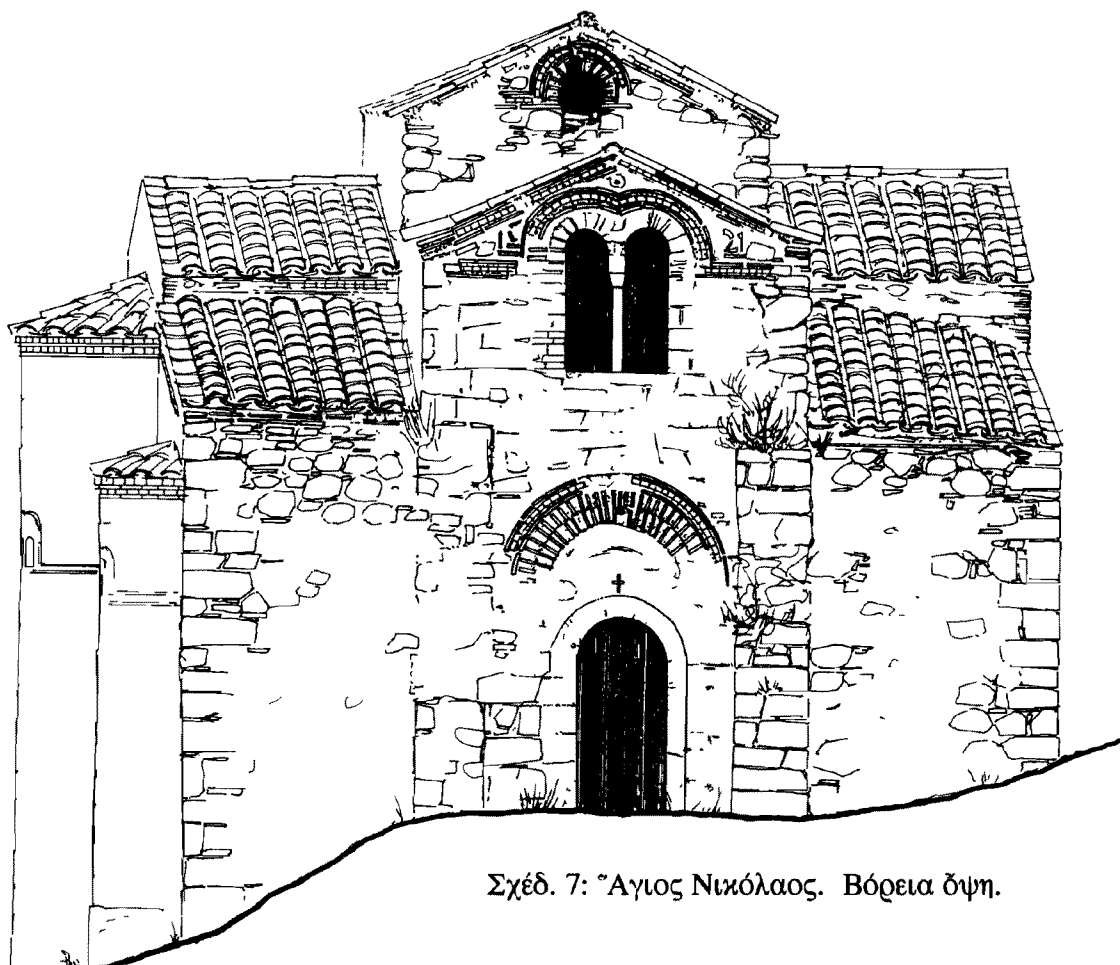
Εικ. 5: Ύδρόμυλος Ἁγίου Νικολάου Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας.

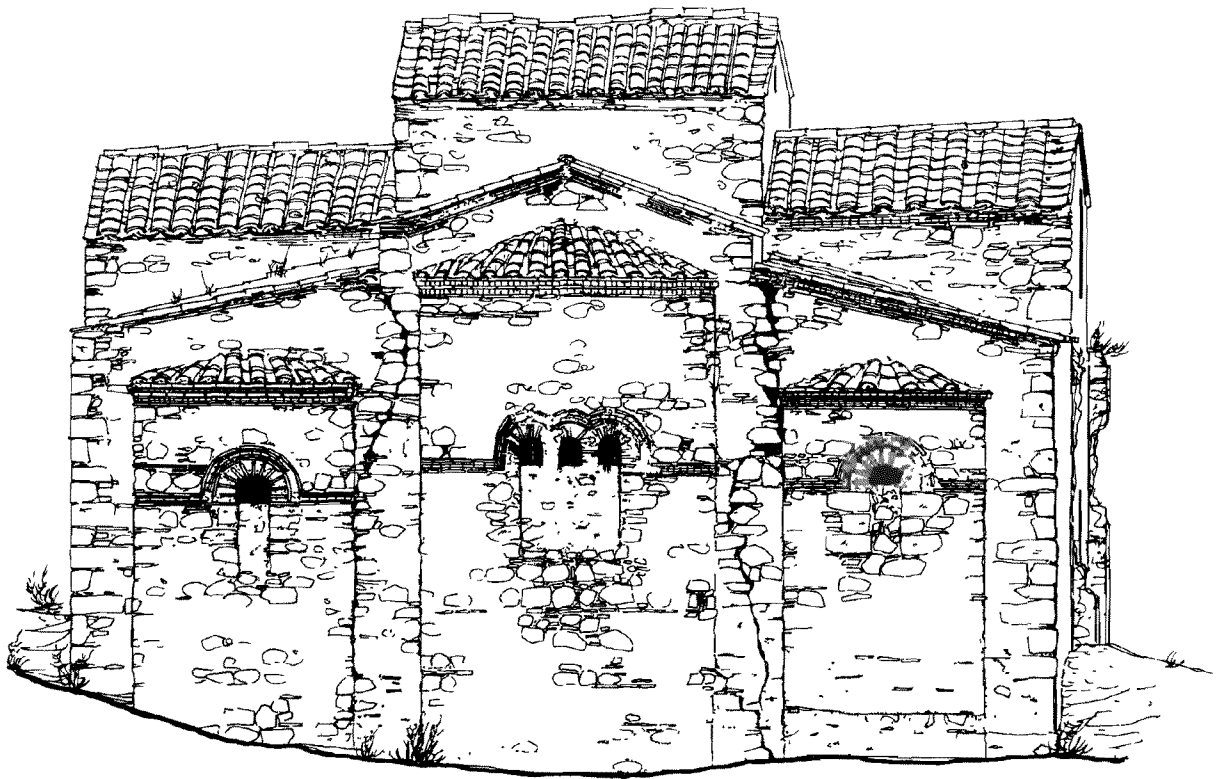
Σχέδ.5: Ναός Ἁγίου Νικολάου. Κάτοψη Ἀ. Ὁρλάνδου.

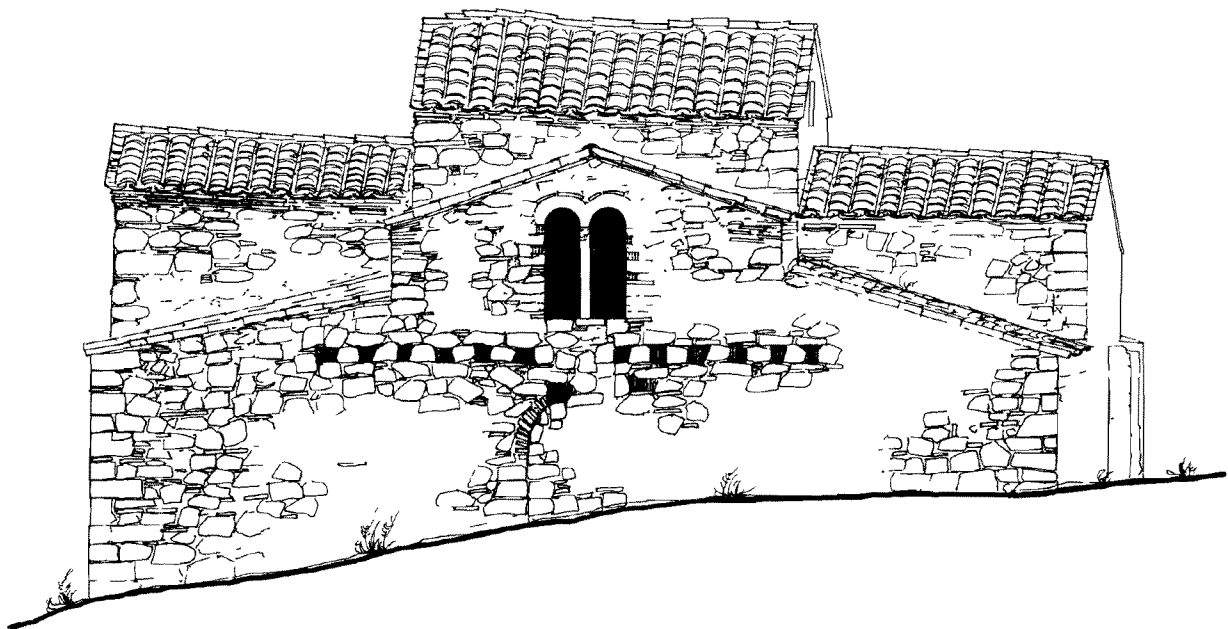
Σχέδ. 6: Ναός Ἁγίου Νικολάου. Κάτοψη Στ. Μαμαλούκου.

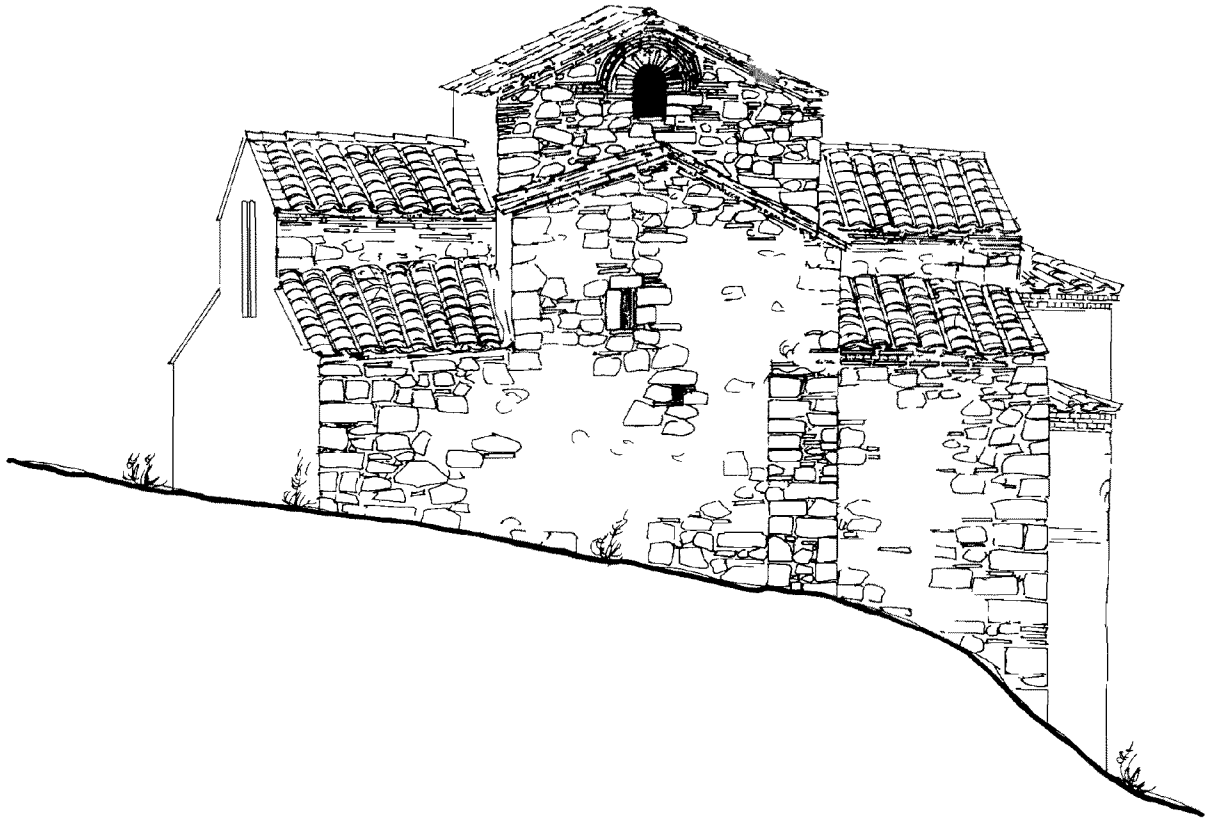
Σχέδ. 7: Ἅγιος Νικόλαος. Βόρεια ὄψη.

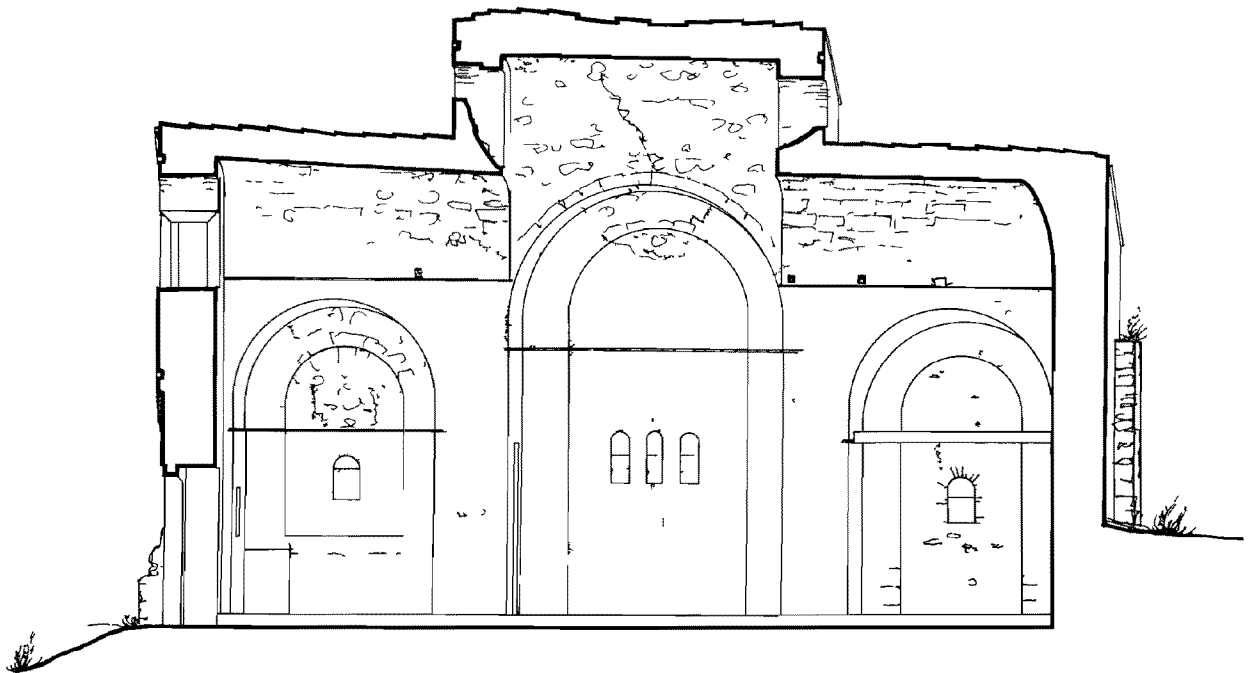
Σχέδ. 8: Ἅγιος Νικόλαος. Ἀνατολική ὄψη.

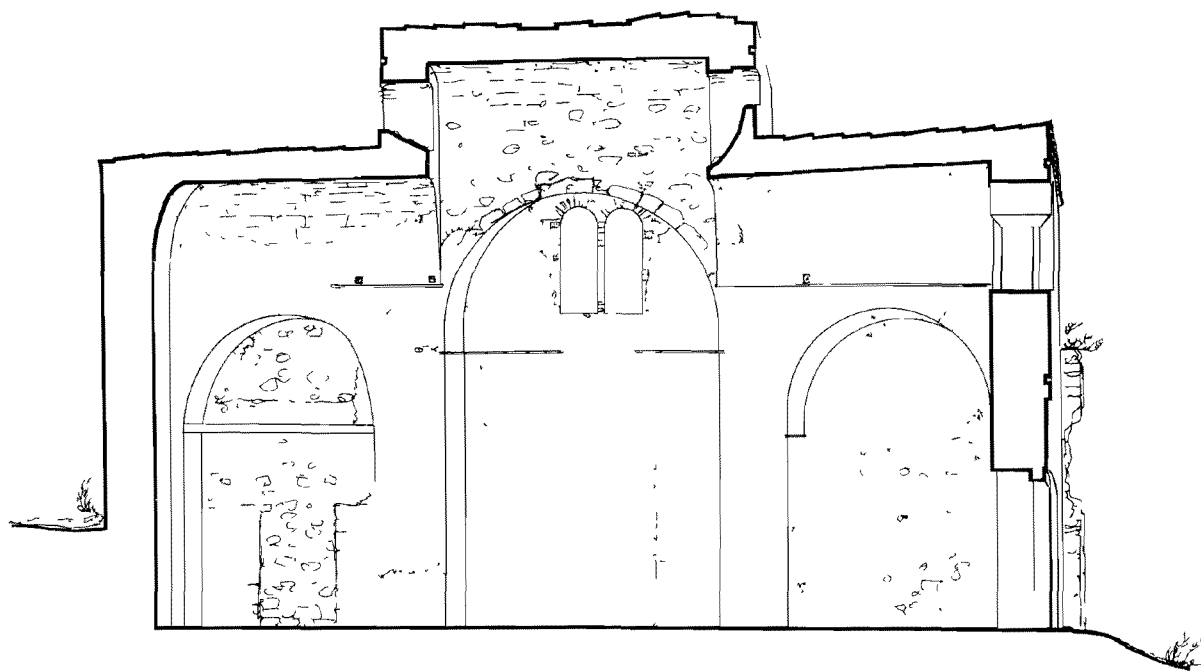
Σχέδ. 9: Ἅγιος Νικόλαος. Δυτική ὄψη.

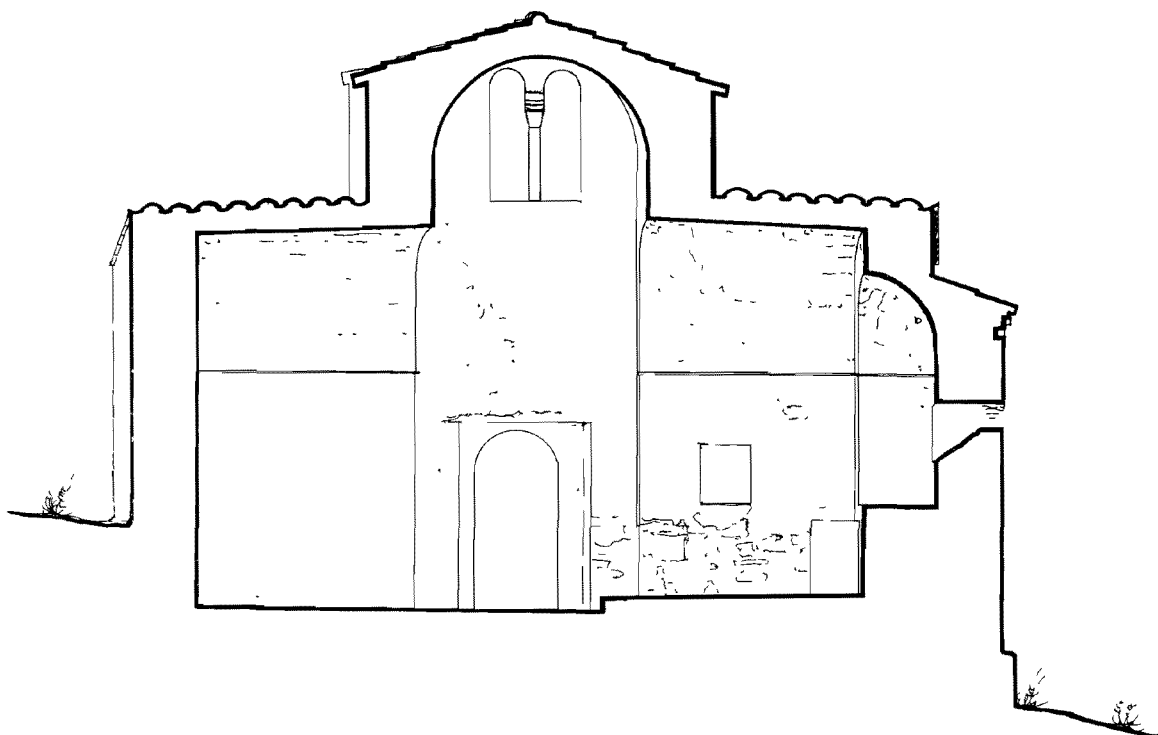
Σχέδ. 10: Ἅγιος Νικόλαος. Νότια ὄψη.

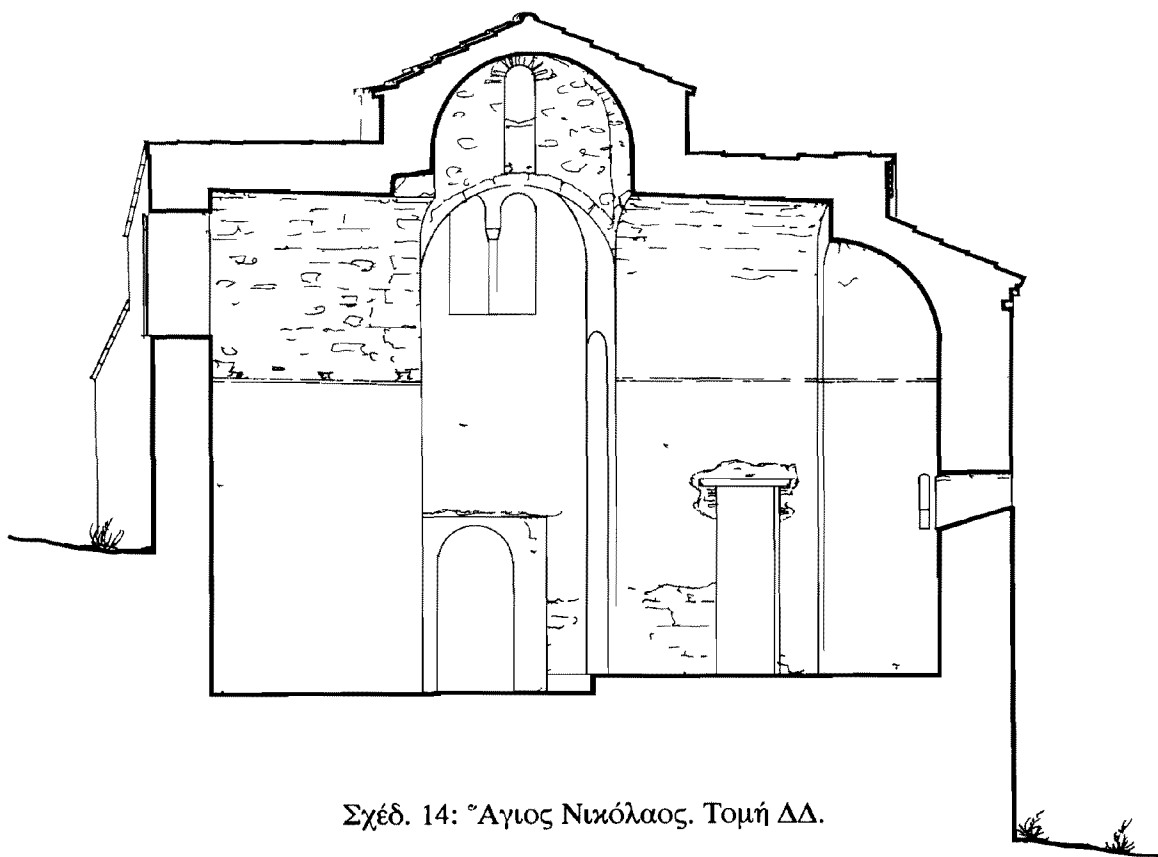
Σχέδ. 11: Ἅγιος Νικόλαος. Τομή ΑΑ.

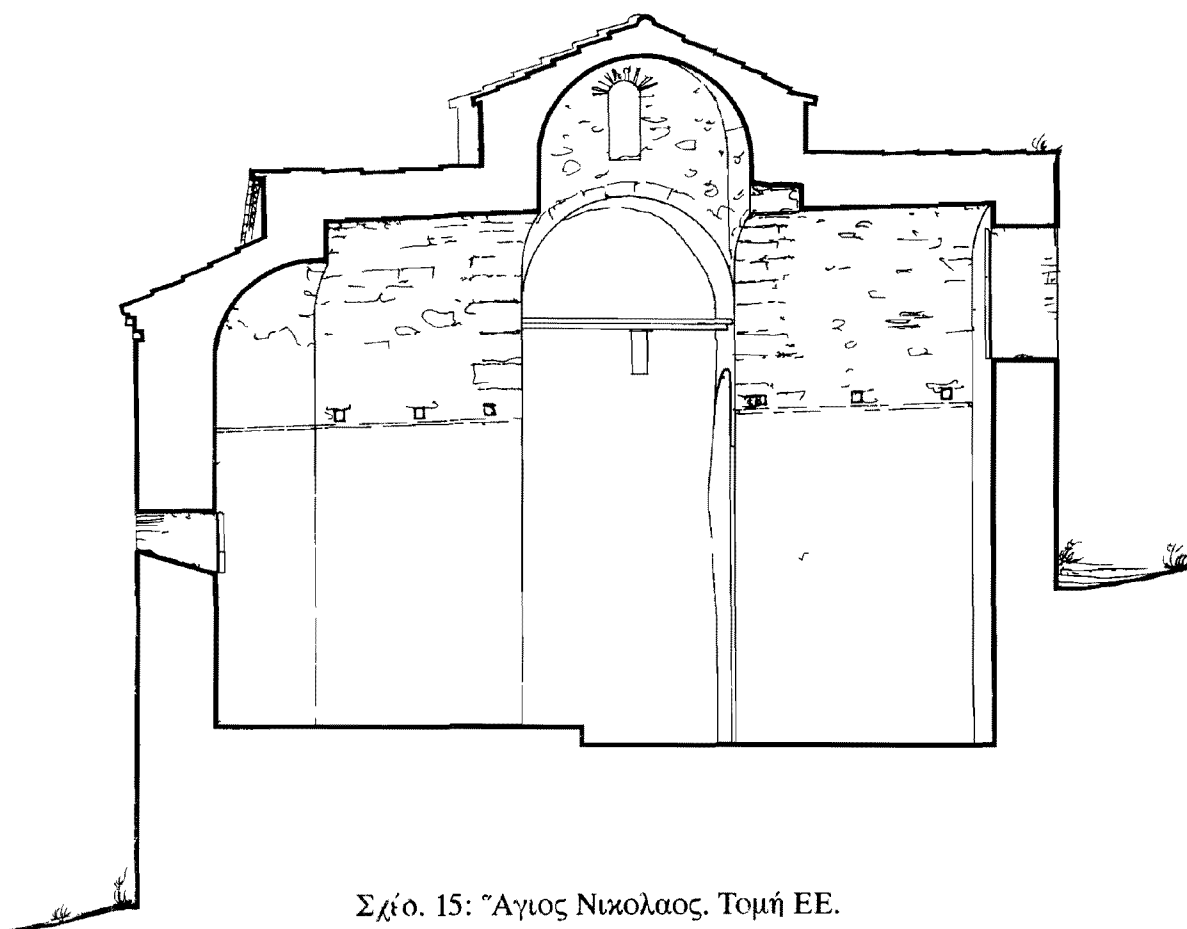
Σχέδ. 12: Ὁ Άγιος Νικόλαος. Τομή ΒΒ.

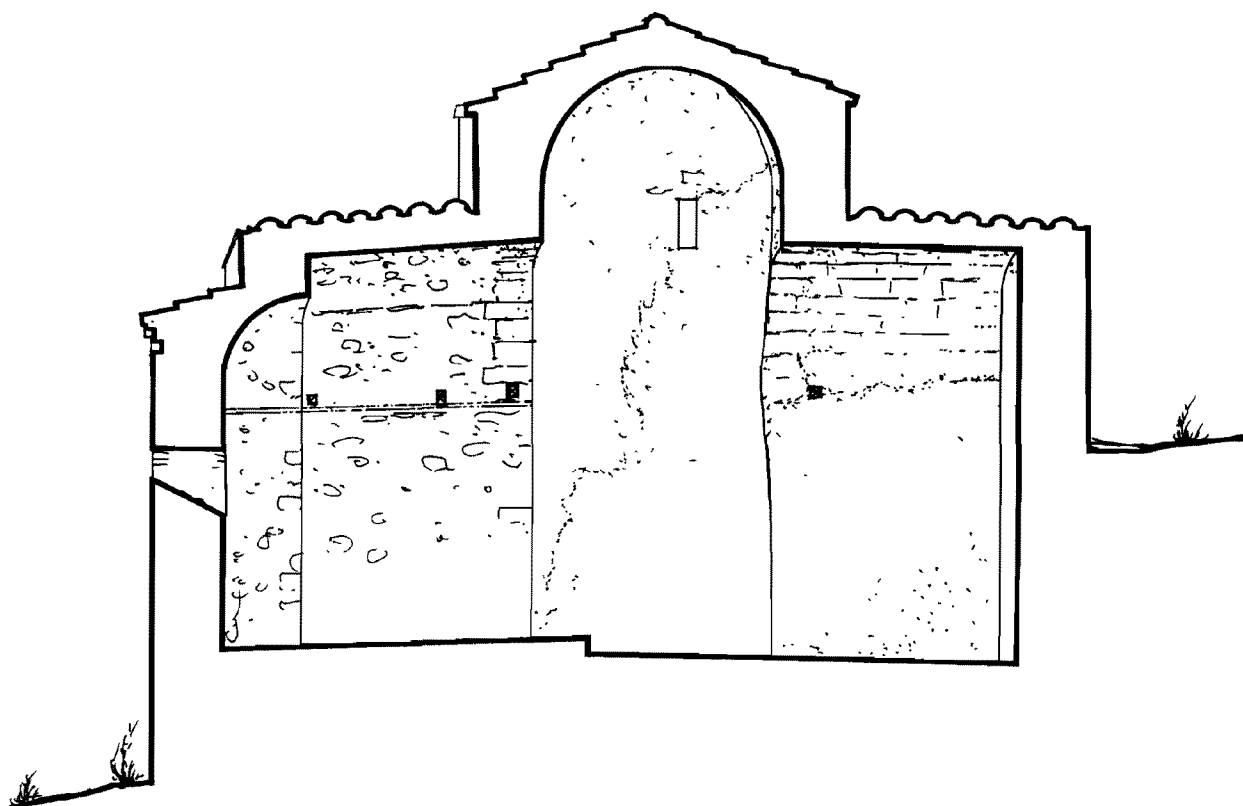
Σχέδ. 13: Ὁ Άγιος Νικόλαος. Τομή ΓΓ.

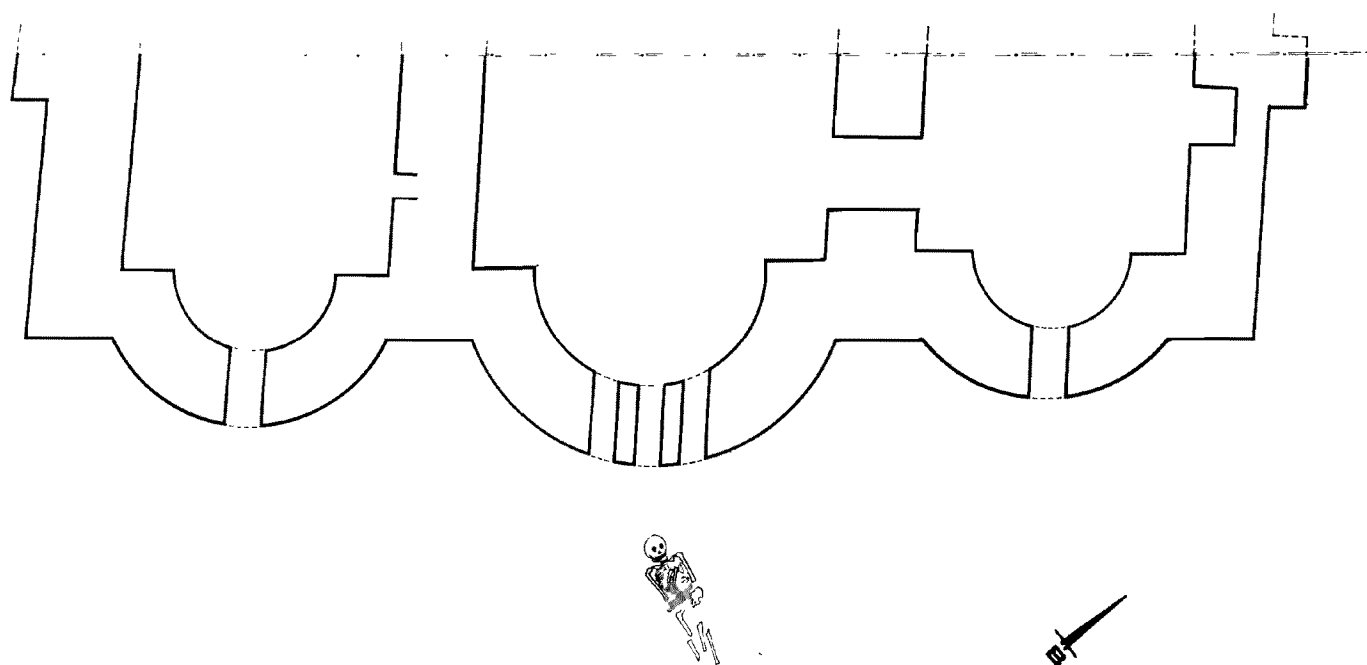
Σχέδ. 14: Ὁ Άγιος Νικόλαος. Τομή ΔΔ.

Σχίο. 15: Ὁ Άγιος Νικόλαος. Τομή ΕΕ.

Σχέδ. 16: Ναός του Ἁγίου Νικολάου. Ἀνατολική ὄψη. Τάφος 1.

χρήση αρχαίου οικόδομικου υλικού, όπως συνήθως συμβαίνει σε πολλά έλλαδικά μνημεία της μεσοβυζαντινής περιόδου³⁹. Τέλος, στο κατώτερο τμήμα της τοιχοποιίας της ανατολικής πλευράς παρεμβάλλονται κατά διαστήματα ζώνες από πλίνθους, που απαντούν σε έλλαδικά μνημεία της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου, όπως στο ναό της 'Επισκοπής Τεγέας, στο ναό του 'Αγίου Γεωργίου κοντά στην Σκάλα Λακωνίας κ.ά.⁴⁰.

Ο ναός του 'Αγίου Νικολάου, όπως συμβαίνει με τις περισσότερες βυζαντινές εκκλησίες, δέν ήταν έξωτερικά επιχρισμένος, ίσως λόγω της σχετικής επιμελημένης αργολιθοδομής του, όπως συμβαίνει συνήθως με μνημεία, όπως ή Παναγία της Μέντζαινας, ή Παναγία του Τρημιτού, ή Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης, ή Κοίμησις του Λαμπόβου και ή Παναγία της Κορακονησίας⁴¹.

'Ακόμη, σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των άψιδων του τριμερούς ιεροῦ βήματος με τις τρεις προεξέχουσες ήμικυκλικές έξωτερικά και έσωτερικά άψίδες, που καταλαμβάνουν ολόκληρο τό ανατολικό τμήμα του ναού, διαπιστώνεται έμφανής αντιστοιχία με τις άψίδες ναών της έλλαδικής σχολής, όπως του 'Αγίου Βασιλείου Μεθώνης⁴². 'Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή διαμόρφωση της κεντρικής άψίδας, ευρύτερης και ψηλότερης από τις πλάγιες, χαρακτηριστικό πολλών ναών αυτής της περιόδου και ένδειξη αρχαϊκότητας⁴³. Ναοί με παρόμοια ή αντίστοιχη διαμόρφωση των άψιδων είναι ό 'Αγιος Δημήτριος του Κατσούρη, ή 'Επισκοπή Εύρυτανίας, ή Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης, ή Παναγία στη Μέντζαινα, ή 'Επισκοπή Τεγέας, ό ναός της Θεοτόκου στη Ζούρτσα, ό ναός του 'Αγίου Γεωργίου στη Σκάλα Λακωνίας, καθώς και ό 'Αγιος 'Ιωάννης Μεσημβρίας⁴⁴. 'Επίσης, σε τρεις ήμικυκλικές

39. 'Επισημαίνεται πάντως και από τον ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟ, *'Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική*, 145, ή περιορισμένη χρήση αρχαίου υλικού στα μνημεία της δυτικής Στερεάς 'Ελλάδος και 'Ηπείρου στην περίοδο μεταξύ του 7ου και 10ου αιώνα.

40. 'Ο. π., 143.

41. 'Ο. π., 144-145.

42. 'Ο. π., 204, εικ. 18.

43. Για τη διαμόρφωση γενικά των ήμικυκλικών άψιδων στα μνημεία αυτής της περιόδου, βλ. Μαρία ΣΩΤΗΡΙΟΥ, 'Ο ναός της Σκριπούς Βοιωτίας, *ΑΕ* 1931, 119-157· Ch. DELVOYE, *Mémoires et documents. Études d'architecture paléochrétienne et byzantine*, *Byzantion* 32, 1962, 291-310· ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *'Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική*, 151, 200.

44. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 151-155, 200. Για τό ναό της Παναγίας στη Μέντζαινα, βλ. και ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *Νεότερα στοιχεία*, 25. Για τό ναό της Θεοτόκου στη

ἀψίδες κατέληγε καί ἡ ἀνατολική ὄψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στό Ριγανόκαμπο Πατρῶν κατά τήν πρώτη οἰκοδομική του φάση, δηλαδή κατά τόν 10ο αἰ.⁴⁵, ὅπως καί ὁ ἀδημοσίευτος ἀκόμη ναός τῆς Ἐπισκοπῆς (Ἁγία Σωτήρῳ) Ὡλένης Ἡλείας, πιθανότατα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 10ου αἰώνα⁴⁶. Πάντως, τίς ἡμικυκλικές ἀψίδες, πού ἀπαντοῦν σχεδόν σέ ὅλους τοὺς ναούς πού χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ., τίς συναντᾶμε καί σέ ἀρκετά μνημεῖα τῆς δεύτερης χιλιετίας καί συνεπῶς δέν ἀποτελοῦν τό ἀσφαλέςτερο χρονολογικὸ τεκμήριο⁴⁷.

Ἐξάλλου, ἡ διαμόρφωση στὴν ἀνατολική πλευρά τῶν μονόλοβων καί τρίλοβων παραθύρων, μέ ἰσοῦνψεῖς καί ἐλεύθερους λοβούς, πού δέν περιβάλλονται ἀπὸ τοξωτὸ πλαίσιο, ἀποτελεῖ ἐπιβίωση κατασκευαστικῶν μορφῶν τῆς πρώτης χιλιετηρίδας καί χαρακτηρίζει τοὺς πρώιμους ἑλλαδικούς ναούς⁴⁸. Ἐπίσης, τὰ τοξωτὰ πλίνθινα πλαίσια τῶν παραθύρων δέν φθάνουν μέχρι τὴν ποδιά τῶν παραθύρων, ἐνδειξη καί αὐτὴ ἀρχαϊκότητος⁴⁹. Πρώιμοι ἑλλαδικοὶ ναοὶ τῶν ὁποίων τὰ τοξωτὰ πλίνθινα πλαίσια φθάνουν μέχρι τὴ γέννηση τῶν τόξων καί ὄχι μέχρι τὴν ποδιά τῶν παραθύρων, εἶναι ὁ ναός τῆς Παναγίας καί τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Σολάκη, ἡ Καπνικαρέα, ὁ Ἅγιος Δημήτριος Βαράσοβας, κ.λπ.

Ζούρτσα, βλ. BOURAS, Zourtsa, 137, 143, εἰκ. 7. Γιά τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κοντὰ στὴ Σκάλα Λακωνίας βλ. HAYER, *δ. π.*, 268, 269, εἰκ. 5. Γιά τὸν Ἅγιο Ἰωάννη Μεσημβρίας, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, 190-191, εἰκ. 6.

45. Γιά τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Πατρῶν, βλ. Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Ἡ μεσοβυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στό Ριγανόκαμπο Πατρῶν, *8ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Περιλήψεις Ἀνακοινώσεων*, Ἀθήνα 1988, 63-64· *Η ΙΔΙΑ*, *ΑΔ* 39, 1984 (1989), Β¹, 110-111.

46. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, *ΑΔ* 20, 1965, Β², 210, πίν. 237α, 238α· ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 202 σημ. 5.

47. Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἐν Κερκύρα ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καί Σωσιπάτρου, *ΔΧΑΕ* περ. Δ, 5, 1969, 159 καί σημ. 47.

48. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 163. Γιά τὴ διαμόρφωση τῶν παραθύρων γενικά στοὺς ναοὺς ἀπὸ τὸν 7ο μέχρι τὸν 10ο αἰώνα, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 161-168. Παρόμοια διαμόρφωση τῶν παραθύρων στό ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κοντὰ στὴ Σκάλα Λακωνίας, βλ. HAYER, *δ. π.*, 268 εἰκ. 5, 286. Ἐπίσης, τρίλοβο παράθυρο στὴν κεντρικὴ ἀψίδα μέ ἰσοῦνψεῖς ἐλεύθερους λοβούς παρουσιάζει ὁ ναός τῆς Παναγίας στὴ Ζούρτσα: BOURAS, Zourtsa, 148.

49. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἐν Κερκύρα ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καί Σωσιπάτρου, 163 σημ. 65.

Ἐπίσης, σημαντικότερο χρονολογικό τεκμήριο ἀποτελεῖ ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῆς βόρειας καὶ ἀνατολικῆς ὀψης μέ ὀδοντωτές ταινίες καὶ κουφικά⁵⁰. Κάτω ἀπὸ τὴν ὀδοντωτὴ ταινία, πού περιγράφει τὸ παράθυρο τῆς βόρειας πλευρᾶς καὶ ἐκατέρωθεν τῶν λοβῶν τοῦ παραθύρου διαμορφώνεται ψευδοκουφικό κεραμοπλαστικό, πού προσομοιάζει μέ κεραμοπλαστικά ναῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας⁵¹. Ὁ ναός τῆς Παναγίας στό μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά εἶναι τὸ πρῶτο μνημεῖο στό ὁποῖο ἐμφανίζεται ὁ κουφικός αὐτός διάκοσμος καὶ παράλληλα εἶναι ἐκεῖνο, πού παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερο πλοῦτο θεμάτων καὶ τῇ μεγαλύτερῃ δεξιότηχινί στὴν ἐκτέλεσή τους, καθὼς καὶ τίς μεγαλύτερες ἀναλογίες μέ αὐθεντικά ἰσλαμικά πρότυπα. Στὴν οὐσία ὁ ναός τῆς Παναγίας ἀποτελεῖ τὸ μνημεῖο-πρότυπο, πού εἰσάγει τὸ ρεῦμα αὐτὸ τῶν ἰσλαμικῶν ἐπιδράσεων στὴν ἑλλαδικὴ ἀρχιτεκτονική⁵². Ἐπίσης, πλούσιο κουφικό διάκοσμο παρουσιάζει ὁ ναός τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Ἀθηνῶν, ὅπου στοὺς περισσότερους κάθετους ἀρμούς παρατίθεται ἀνά ἓνα κουφικό γράμμα⁵³, ἐνῶ τὸ ἐξεταζόμενο μνημεῖο εἶναι πιὸ λιτό. Λιγότερα εἶναι τὰ κουφικά πού κοσμοῦν τὸ καθολικὸ τοῦ

50. Γιά τὰ κουφικά, βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, ΔΧΑΕ περ. Γ', 2, 1933, 57-91. G. MILES, Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area, DOP 18, 1964, 3-32. Βλ. ἐπίσης Λασκαρίνα ΜΠΟΥΡΑ, Ὁ γλυπτός διάκοσμος τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στό μοναστήρι τοῦ ὁσίου Λουκά, Ἀθήνα 1980, 17-21.

51. Ἀνάλογο κεραμοπλαστικό διάκοσμο συναντοῦμε σέ μνημεῖα, ὅπως στό ναὸ τῆς Παναγίας στό μοναστήρι τοῦ ὁσίου Λουκά, βλ. ΜΠΟΥΡΑ, Γλυπτός διάκοσμος, 20.

52. ΜΠΟΥΡΑ, Γλυπτός διάκοσμος, 20. Βλ. καὶ τίς σχετικές παρατηρήσεις τοῦ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις, 66-68, εἰκ. 13 καὶ 13α. Ὁ Σωτηρίου θεωρεῖ ὅτι ὁ ἀρχαιότερος κουφικός διάκοσμος πού ἀπαντᾷ στὴν Ἑλλάδα ἐντοπίζεται σέ θωράκιο ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὅπου εἰκονίζεται λεοντάρι ἀναρριχώμενο σέ δένδρο. Τὸ τοξωτὸ θύρωμα πού δημιουργεῖται στό ἀνώτερο τμήμα τοῦ γλυπτοῦ κοσμεῖται μέ κουφικές διακοσμήσεις, πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν ΣΩΤΗΡΙΟΥ, δ. π., 69-71, στό 10ο αἰ. Στόν ὁψιμο 10ο αἰ. χρονολογεῖ τὸ γλυπτὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ ὁ MILES, Byzantium, 31 καὶ σημ. 67. Παρόμοιας τέχνης καὶ χρονολογίας θεωρεῖ καὶ ἐπιστύλιο μέ κουφικές ἀνάγλυφες διακοσμήσεις προερχόμενο ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κόρινθο, βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, δ. π., 57 εἰκ. 1, 70.

53. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις, 64-66, εἰκ. 12, ὅπου τὰ σχέδια τῶν ψευδοκουφικῶν κεραμοπλαστικῶν τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων.

‘Οσίου Λουκᾶ⁵⁴. Τέλος, χαρακτηριστική απλότητα και λιτότητα στο σχέδιο σέ αντίθεση με τὰ κουφικά τοῦ ‘Οσίου Λουκᾶ, παρουσιάζουν τὰ κουφικά τοῦ ναοῦ τῶν ‘Αγίων ‘Ιάσωνος καὶ Σωσιπάτρου Κέρκυρας, πού χρονολογεῖται περί τὰ τέλη τῆς 10ης ἢ τὴν ἀρχή τῆς 11ης ἑκατονταετίας⁵⁵. ‘Ο κουφικός διάκοσμος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ ‘Αγίου Νικολάου Αἰγιαλείας, ἀπλός στή σύνθεση καὶ λιτός στή σχεδίαση, παρουσιάζει ἄμεση συνάφεια με τόν ἀντίστοιχο τοῦ ναοῦ τῶν ‘Αγίων ‘Αποστόλων ‘Αθηνῶν⁵⁶ καὶ τοῦ ναοῦ τῶν ‘Αγίων ‘Ιάσωνος καὶ Σωσιπάτρου Κέρκυρας⁵⁷. Ἐπίσης, ὁμοιότητα παρουσιάζουν με τὰ κουφικά τοῦ καθολικοῦ τοῦ ‘Οσίου Λουκᾶ, καθὼς καὶ με τὸ ναό τῆς Παναγίας τοῦ ‘Οσίου Λουκᾶ, κεραμοπλαστικά ὁμῶς πιό περίτεχνα καὶ ἐκλεπτυσμένα, ὡς πρὸς τὴν κατασκευή. Οἱ ὀδοντωτές ταινίες, κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἑλλαδικῆς σχολῆς, ἐμφανίζονται κατὰ τὸ δεύτερο μισό τοῦ 9ου αἰ. στό ναό τῆς Σκριποῦς καὶ κατὰ τὸ 10ο αἰώνα στήν Παναγία τοῦ ‘Οσίου Λουκᾶ, ὅπου περιβάλλουν τὰ τοξωτά πλαίσια τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων καὶ παρεμβάλλονται μεταξύ ὧν τῶν ὑπεράνω τῆς γέννησης τῶν τόξων τῶν παραθύρων δόμων⁵⁸, ὅπως συμβαίνει καὶ στό ναό τῆς Αἰγιαλείας. Ἐνδιαφέροντα κεραμοπλαστικό διάκοσμο παρουσιάζει ἐπίσης τὸ ὑπέρθυρο πού ἀναπτύσσεται πάνω ἀπὸ τὴ θύρα εἰσόδου τῆς βόρειας ὁψης τοῦ ναοῦ καὶ κοσμεῖται με διπλό τόξο ὑπερημικυκλικοῦ, δηλαδὴ πεταλόμορφου σχήματος.

Τὸ πεταλόμορφο τόξο, ὅπως ἀπέδειξε ὁ ‘Α. ‘Ορλάνδος, ἀπαντᾷ σὲ πρῶμα σχετικὰ μνημεῖα, πού χρονολογοῦνται μεταξύ τοῦ 10ου αἰώνα καὶ τοῦ 1200⁵⁹, ὅπως σὲ τόξα λοβῶν καὶ περιβλήματα τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου

54. Ε. ΣΤΙΚΑΣ, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς μονῆς ‘Οσίου Λουκᾶ Φωκίδος*, Ἀθήνα 1970, 191-195. Βλ. καὶ σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις, 64- 68.

55. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τὴν χρονολόγησιν, 149-172.

56. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις, 64, εἰκ. 10, 66, εἰκ. 12.

57. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τὴν χρονολόγησιν, 167, εἰκ. 5, σχέδιο 5.

58. ‘Ο. π., 164.

59. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ πεταλόμορφο τόξον ἐν τῇ βυζαντινῇ Ἑλλάδι, *ΕΕΒΣ* 11, 1935, 414. ‘Ο ‘Ορλάνδος ὑποστηρίζει ὅτι ἐκτός τῶν ἄλλων ἐπιδράσεων, πού ὑπέστη ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἀπὸ τὴν ἰσλαμική, ὅπως π.χ. ἡ κουφικὴ διακόσμηση, ἐπηρεάσθηκε καὶ ὡς πρὸς τὴ μίμηση τοῦ πεταλόμορφου τόξου, στοιχείου ἰδιαιτέρως ἀγαπητοῦ στοὺς Ἀραβες. Ὅπως δὲ χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ ‘Ορλάνδος, δέν

τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στή μονή τοῦ Ὁσίου Λουκά, στό τοξωτό ὑπέρθυρο τῆς νοτίας πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Καπνικαρέας Ἀθηνῶν, στή δυτική πλευρά τοῦ νάρθηκα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Μελετίου, στά ὀδοντωτά περιβλήματα τοῦ παραθύρου τῆς πλάγιας ὀψης τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου τοῦ Σοφικοῦ Κορινθίας, καθώς καί στό τοξωτό ὑπέρθυρο τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Σεργίου καί Βάχχου στήν Κίττα τῆς Μάνης. Ἀκόμη, πεταλόμορφα τόξα ἀπαντοῦν στό ναό τοῦ Ἀγίου Πέτρου Γαρδενίτσας, στούς Ἀγίους Θεοδώρους Καφιόνας, καθώς καί στό ναό τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου στόν Πύργο Δυροῦ. Κάτω ἀπό τήν ὀδοντωτή ταινία τοποθετεῖται διπλή σειρά κάθετων πλίνθων. Ἡ διαμόρφωση αὐτή ἔχει ὁμοιότητες μέ ἀντίστοιχη τοῦ ὑπέρθυρου τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου κοντά στήν Γέφυρα Ἀρτας⁶⁰.

Πλίνθινος μικρός σταυρός βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω ἀπό τή θύρα εἰσόδου τῆς βόρειας ὀψης τοῦ ναοῦ. Ἀνάλογοι πλίνθινοι σταυροί ἀπαντοῦν ἤδη ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 10ου αἰ. στήν Παναγία τοῦ Ὁσίου Λουκά καί στούς Ἀγίους Ἀποστόλους Ἀθηνῶν, ἀλλά καί σέ μνημεῖα τοῦ 11ου καί 12ου αἰώνα, ὅπως λ.χ. καί στό ναό τοῦ Ἀγίου Νικολάου στό Πλατάνι Ἀχαΐας⁶¹. Ἀπό τό ναό τῆς Αἰγιαλείας λείπουν οἱ μαίανδροι καί τά κοσμήματα ἀπό λαξευμένους πλίνθους, πού ἀπαντοῦν σπανιότατα κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 11ου αἰ. καί συχνότερα κατά τό δεύτερο μισό τοῦ ἴδιου αἰώνα⁶².

Ἀπό τά στοιχεῖα πού ἐξετάστηκαν καί κυρίως ἀπό τή λεπτομερῆ ἐξέταση τῶν μορφολογικῶν, πού παρέχουν τά πιό ἀξιοποιήσιμα συγκριτικά στοιχεῖα, ἀλλά καί ἀπό τήν ἐξέταση τῶν ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν (π.χ. ὀδοντωτές ταινίες, σχῆμα παραθύρων, ποδιές παραθύρων), ἰδίως δέ ἀπό τά μεμονωμένα κουφικά, προκύπτουν τεκμήρια πού ἀπαντοῦν κατά ἀποκλειστικότητα σέ πρῶιμα μνημεῖα τῆς προελλαδικῆς σχολῆς. Ἀπό τά ἀνωτέρω προκύπτει ἄμεση συνάφεια μέ μνημεῖα, πού ἔχουν χρονολογηθεῖ γύρω στό

εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι στά περισσότερα ἀπό τά μνημεῖα, στά ὁποῖα ἀπαντᾶται τό πεταλόμορφο τόξο, συναντᾶται καί ἡ κουφική κεραμεική διακόσμηση, βλ. δ. π., 415.

60. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική*, 49, πίν. 33β.

61. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ τρίκογχος ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου στό Πλατάνι τῆς Ἀχαΐας, *Ἀρμός. Τιμητικός τόμος στόν Ν. Μουτσόπουλο*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, 383-404.

62. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί τήν χρονολόγησιν*, 168-169.

1000. Ἀξίζει, ἔτισης, νά σημειωθεῖ, ὡς στοιχεῖο πρωιμότητας τοῦ μνημείου, ἡ παντελής ἀπουσία γλυπτοῦ ἢ γραπτοῦ διακόσμου. Τέλος, σημειώνεται ἡ ὑπαρξη στό βόρειο τοῖχο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοξωτῆς προχώρησις, πού φαίνεται ὅτι, γιά ἄγνωστους λόγους ἔμεινε ἡμιτελής καί δέν ὀλοκληρώθηκε⁶³.

Ὁ χρόνος κατασκευῆς τῆς τρουλλοκαμάρας δέν μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ ἐπακριβῶς. Προσεκτική ἐξέταση τοῦ μνημείου ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά ἐπιτρέπει, τουλάχιστον πρὸς τό παρόν, τή διαπίστωση τῆς ἐνιαίας κατασκευῆς⁶⁴. Τό γεγονός αὐτό δείχνει νά ἀποσυνδέει χρονικά τήν κατασκευή τῆς τρουλλοκαμάρας ἀπό τίς οἰκοδομικές δραστηριότητες, πού γνωρίζουμε ὅτι πραγματοποιήθηκαν στήν περιοχή, τόσο κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 14ου αἰ. (ἄφιξη Λεοντίου στήν περιοχή), ὅσο καί κατά τά μέσα τοῦ 15ου αἰ. (χορηγίες τῶν δεσποτῶν Θωμᾶ καί Δημητρίου Παλαιολόγων). Ἐπισημαίνεται πάντως ὅτι ἡ τεκμηρίωση τοῦ χρόνου κατασκευῆς τῆς τρουλλοκαμάρας καί ὁ προσδιορισμός τῆς οἰκοδομικῆς τῆς φάσης ἀπαιτοῦν περαιτέρω ἐρευνα ἐπὶ τοῦ μνημείου. Πρέπει ἀκόμη νά σημειωθεῖ ὅτι στούς ναούς βυζαντινῆς ἐποχῆς μέ τρουλλοκαμάρα περιλαμβάνονται, μέ βάση καί τίς ἀναθεωρήσεις πού ἔχουν ἐπέλθει στό μεταξύ, ὁ ναός τοῦ Ἀϊ-Λέου στό Μπρίκι τῆς Μέσα Μάνης (πιθανότατα μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς)⁶⁵, ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

63. Εἰδικά γιά τίς τοξωτές προχωρήσεις βλ. Σ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Ὁ πυλώνας τῆς Μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ στόν Ὑμηττό, Ἀρμός. *Τιμητικός τόμος στόν καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1991, 1117 σημ. 44. Τοξωτές προχωρήσεις ἀπαντοῦν στούς ναούς τοῦ Ἀγίου Νικολάου Καμπιῶν, Καισαριανῆς, Μονῆς Σαγματᾶ καί Κάτω Παναγιᾶς Ἀρτας.

64. Ἡ παρατήρηση αὐτή ὀφείλεται στήν προσεκτική ἐξέταση τοῦ μνημείου ἀπό τούς ἀρχιτέκτονες-μηχανικούς κυρίους Ἰ. Κουμανούδη καί Στ. Μαμαλοῦκο, οἱ ὁποῖοι ἐπισκέφθηκαν τό ναό. Ἡ διαπίστωση αὐτή θεωροῦμε ὅτι θέτει ἐκ νέου τό πρόβλημα τῆς ἐπανεξέτασης τῆς χρονολόγησης τῶν βυζαντινῶν τρουλλοκαμάρων ναῶν.

65. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ὁ Ναός τοῦ Ἀϊ-Λέου εἰς τό Μπρίκι τῆς Μάνης, *ΔΧΑΕ* περ. Δ, 6, 1970-1972, 159 μέ ὅλη τή σχετική βιβλιογραφία. Ο Ἰδιος, *Βυζαντινές τοιχογραφίες τῆς Μέσα Μάνης*, Ἀθήνα 1995, 122-132. Τό παράδειγμα τοῦ Ἀϊ-Λέου ἀναθεώρησε τήν ἀποψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ περισσότεροι ναοί μέ τρουλλοκαμάρα χρονολογοῦνται μετά τήν Ἀλωση, βλ. τήν ἐπισήμανση τῶν Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗ - Β. ΚΑΤΣΑΡΟΥ, Βυζαντινά καί μεταβυζαντινά μνημεῖα Ἀγιονορίου, *Ἱστορικο-γεωγραφικά* 2, 1988, 247, σημ. 29. Γιά τούς τρουλλοκαμάρους ναούς, βλ. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Μαθήματα Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς*, τόμ. Β, Ἀθήνα 1984, 238.

στό Εὐπάλιο Δωρίδας (12ου αιώνα)⁶⁶ καὶ ὁ ναός τῆς Κάτω Παναγιᾶς στήν Ἄρτα (13ου αιώνα)⁶⁷. Στή νότια ὄψη σώζεται ἡ μία ἀπὸ τίς δύο ἀρχικὲς παραστάδες, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο τῆς τοιχοποιίας τῆς διαμορφώθηκε πιθανότατα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας. Πρόσφατες ἀτεχνες ἐπισκευές, μέ χρήση τσιμεντοκονίας, διακρίνονται στὸ παράθυρο τοῦ δυτικοῦ ἐγκάρσιου κλίτους, καθὼς καὶ στὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα τῆς βόρειας καὶ ἀνατολικῆς ὀψης. Πάντως, ἡ ἔνταξη τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς του φάσης στὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο καὶ μάλιστα στὸ 10ο αἶωνα, συμφωνεῖ ἀπολύτως μέ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ μνημείου, πού ὑποστηρίζονται ἐπίσης τόσο ἀπὸ τίς ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες, ὅσο καὶ ἀπὸ τίς ἱστορικὲς πηγές.

Τὸ μνημεῖο δὲν εἶχε ἀπασχολήσει μέχρι σήμερα τὴν ἔρευνα, οὔτε εἶχε ἀξιολογηθεῖ σέ σχέση καὶ σέ ἄμεση συνάρτηση μέ τὴ γειτονικὴ μονὴ τῶν Ταξιαρχῶν, μέ ἐξαίρεση τὸν Α. Ὁρλάνδο, ὁ ὁποῖος στὶς ἀρχές τοῦ αἵωνα, διαπραγματευόμενος τὸ θέμα τῆς τρουλλοκαμάρας ὡς παραλλαγῆς τοῦ τρούλλου, ἀναφέρθηκε σύντομα στὸ ναὸ τῆς Αἰγιαλείας παραθέτοντας τὴν κάτοψή του καὶ χρονολογώντας τον στὸν 15ο ἢ, τὸ ἀργότερο, στὸν 16ο αἶωνα⁶⁸.

Ἀθηνᾶ ΤΖΑΚΟΥ, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ στὸ Πάνιο Ὄρος Ἀττικῆς, *Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἀλωση*, Ἀθήνα 1979, 210 - 211.

66. Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Εὐπάλιο Δωρίδος. Προβλήματα ἀναθεωρήσεων, *Πρακτικά τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, II. *Τέχνη καὶ Ἀρχαιολογία*, Ἀθήνα 1991, 237-252. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ καθηγητὴς Χ. Μπούρας, μολονότι συμφωνεῖ γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη στὸ Εὐπάλιο Δωρίδας στὸ 12ο αἶωνα, διαφωνεῖ ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση τῆς τρουλλοκαμάρας στὴν ἴδια περίοδο, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ τελευταία εἶναι ἔργο τοῦ 16ου αἵωνα.

67. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 578· Ο ἸΔΙΟΣ, Οἱ σταυρεπίστεγοι ναοί, 51· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἡ Μονὴ τῆς Κάτω Παναγιᾶς, *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος* 2, 1936, 70-87.

68. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 579, εἰκ. 3, 4. Βλ. καὶ Ο ἸΔΙΟΣ, Οἱ σταυρεπίστεγοι ναοί, 50-51, εἰκ. 9, III. Ὁ Ὁρλάνδος θεωρεῖ τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Νικολάου ὡς ναὸ σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένου τύπου μέ ὀρθογώνιο τρούλλο, συγκρίνοντάς τον μέ ἀντίστοιχα μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Εὐπάλιο Δωρίδος (16ου αἰ. κατὰ τὸν Ὁρλάνδο), τὸ ναὸ τῆς Κάτω Παναγιᾶς στήν Ἄρτα (13ου αἰ.) καὶ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας στὸ Λεβίδι Ἀρκαδίας (ἀρχές 17ου αἵωνα), βλ. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 577-578, 581. Ἡ χρονολόγηση τοῦ Ὁρλάνδου σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Εὐπάλιο, ἔχει ἤδη ἀναθεωρηθεῖ, ἀφοῦ τὸ κτίσμα, σέ πρώτη φάση,

Ἡ θέση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου κοντά στό Αἶγιο καί μέσα στά ὄρια τῆς κτηματικῆς περιφέρειας τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν προσδιορίζεται στή βόρεια καί βορειοανατολική πελοποννησιακή ἀκτὴ, πού ἀποτελεῖ στό σύνολό της κύριο ἄξονα ἐγκατάστασης ἀσκητῶν καί μοναχῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεσοβυζαντινῆς⁶⁹ καί τῆς ὑστεροβυζαντινῆς ἐποχῆς. Αὐτό συμβαίνει διότι ἡ περιοχή ἀποτελοῦσε σημεῖο διέλευσης σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μοναχῶν καί ἀσκητῶν μεταξὺ ἀνατολῆς καί δύσης (Ἰταλία, Πελοπόννησος, Μικρὰ Ἀσία), βορρᾶ καί νότου (Θεσσαλονίκη, Ἅγιον Ὄρος, Θεσσαλία, Πελοπόννησος, Κρήτη). Δέν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι στό βόρειο ἀχαϊκὸ χῶρο τρεῖς μονές διαδραμάτισαν σημαντικότερο ρόλο: ἡ μονὴ τῆς Ἀγίας Λαύρας, ἡ μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων, καθὼς καί ἡ μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας.

Στὸ κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας* ἀφήνεται μέ σαφήνεια νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸν 11ο μέχρι τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα διακρίνονται τρεῖς κύριες περίοδοι, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὁποίων πιθανότατα πραγματοποιήθηκαν οἰκοδομικὲς ἐργασίες στὴ μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας: ἡ πρώτη προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα (γύρω στὸ 1000) μέχρι τὸ 1357, πιθανότατο χρόνο ἀφίξης τοῦ ὁσίου Λεοντίου στὴ μονή, ἡ δευτέρη διαρκεῖ ἀπὸ τὸ 1357 μέχρι τὸ 1416, πιθανὴ χρονολογία θανάτου του καί ἡ τρίτη συμπίπτει μέ τὴν περίοδο 1448 μέχρι τὸ 1460, ὅποτε, ἀρκετά χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου, οἱ δεσπότες Θωμᾶς (1430-1460) καί Δημήτριος (1449-1460) Παλαιολόγοι παρέχουν χρηματικὴ βοήθεια γιὰ τὴν οἰκοδόμησις κτιρίων καί βοηθητικῶν χώρων

ἐντάσσεται στὰ μνημεῖα τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 12ου αἰῶνα. Σὲ παραλλαγή τῶν σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν μεταβατικοῦ τύπου, πού στεγάζονται μέ τρουλλοκαμάρα, ἐντάσσει τὸν ἀρχιτεκτονικὸ τύπο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου καί ὁ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 118 σημ. 2, 246. Βλ. καί Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, *Ἄγνωστοι Βυζαντινοὶ ναοὶ ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Ἀθήνα 1990, 92, σημ. 43· ΤΖΑΚΟΥ, *Ἡ Ζωοδόχος Πηγή*, 210.

69. Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ ἀσκητισμὸς στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο*, Ἀθήνα 1994, 10, 72. Βλ. ἐπίσης τὴ συλλογικὴ ἀνακοίνωση τῶν συνεργατῶν τοῦ Προγράμματος τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ / ΕΙΕ, μέ θέμα: *Ὁ Μοναχισμὸς στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο, Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου πού διοργανώθηκε στὰ πλαίσια τοῦ Προγράμματος «Οἱ δρόμοι τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ: Πορευθέντες μάθετε»*. Τάσεις τοῦ Ὄρθόδοξου Μοναχισμοῦ 9ος-20ος αἰῶνες, Ἀθήνα 1996, 77-107.

στή μονή⁷⁰. Είναι γνωστή, άλλωστε, η παραχώρηση κτημάτων από τό δεσπότη Θωμά Παλαιολόγο στον Μιχαήλ Καβάκη⁷¹, σέ ἀντάλλαγμα τῶν γαιῶν πού ὁ τελευταῖος εἶχε παραχωρήσει στή, γειτονική πρὸς τοὺς Ταξιαρχες, μονή τῆς Πεπελενίτσας⁷², ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε —τουλάχιστον πρὶν ἀπὸ τό 1775— μετόχι τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν⁷³.

Ἀπό τίς τρεῖς αὐτές περιόδους οἰκοδομικῶν δραστηριοτήτων στή μονή Ταξιαρχῶν, ἡ ἱδρυση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου πρέπει λογικά νά συμπίπτει μέ τήν πρώτη φάση τῆς περιόδου, πολύ πρὶν ἀπὸ τήν ἀφίξη τοῦ ὁσίου Λεοντίου στήν περιοχή. Ἄν ἡ ὑπόθεση αὕτη εἶναι, ὅπως νομίζουμε, ὀρθή, τότε ὁ ναός πρέπει νά ἀποτελεῖ τό παλαιότερο μέχρι σήμερα γνωστό οἰκοδόμημα τῆς μονῆς, ὅποτε ἐπιβεβαιώνεται ἡ μαρτυρία τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ μονή ὑπῆρχε πολύ πρὶν ἀπὸ τήν ἀφίξη τοῦ Λεοντίου.

Ἡ χρονολόγησις τῆς πρώτης φάσης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου στή μεσοβυζαντινὴν περίοδο, ὅπως τεκμηριώνεται ἀπὸ τὰ μορφολογικά καὶ ἱστορικά στοιχεῖα πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω, ἐνισχύεται ἔμμεσα καὶ ἀπὸ ἄλλες, συναξιακές πηγές.

70. Γιά τοὺς δεσπότες τῆς Πελοποννήσου Θωμά καὶ Δημήτριο Παλαιολόγο, βλ. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée* I, 241-284.

71. Γιά τό Μιχαήλ Καβάκη καὶ τή γνωστὴ οἰκογένεια Καβάκη ἀπὸ τὴ Μάνη, βλ. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat* II, 124, 200, 230, 240, 214, 224. Βλ. ἐπίσης PLP, I/5, Βιέννη 1981, 2-3, ἀρ. 10014-10022. Γιά τὸν Μανουήλ Καβάκη, PLP, 3, ἀρ. 10019.

72. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Θωμά Παλαιολόγου, Ἀργυρόβουλλον περὶ παραχωρήσεως εἰς τὸν Μιχαήλ Καβάκην τοῦ ἡμίσεως χωρίου Βαλλοιμῶν, *Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά* 4, Ἀθήνα 1930, 239-240: ὁ κατὰ τό γυναικεῖον μοναστήριον τό τῆς Ἑλπίδος τῶν Ἀπελπισμένων ὀνομαζόμενον καὶ Πεπεληνίτζα κεκλημένον δι' ἀργυροβούλλου ὀρισμοῦ αὐθέντου μου τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογεννήτου, πάσας τὰς δόσεις τοῦ τοιούτου χωρίου εὐεργετηθῇ καὶ παρὰ τῆς βασιλείας μου τὰ δηλωθέντα κτήματα ἢ τοιαύτη μονὴ ὅσα καὶ ὁποῖα εἰσι τοῦ ῥηθέντος Δημητροπούλου εἰδήσει καὶ καλῇ θελήσει τοῦ ῥηθέντος Καβάκη...., ἵνα δώσωμεν ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰσοδημάτων ἔνεκεν ἀνταλλαγῆς τῶν τοιούτων κτημάτων πρὸς τὸν ῥηθέντα Καβάκην ἰσόποσον τούτῳ καὶ ἰσάξιον. Τό ἀργυρόβουλλο δὲν φέρει χρονολογία, ἀλλὰ ἀποδίδεται στὸ Θωμά Παλαιολόγο, βλ. καὶ τὴν ἀποψη τοῦ ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat* I, 229, κατὰ τὸν ὁποῖο τό ἀργυρόβουλλο ἀποδίδεται στὸν Κωνσταντῖνο.

73. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat* II, 306. Σύμφωνα μέ τό σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ ἔτους 1775, τό γυναικεῖο μονύδριο, προφανῶς τῆς Πεπελενίτσας, συμπεριλαμβάνεται στὰ μετόχια τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Σιγίλλιον*, 292, 294.

Ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου δέν πανηγυρίζει, σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες τῶν μοναχῶν ἀλλά καί τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, στίς 6 Δεκεμβρίου, ὁπότε τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Νικολάου Μύρων⁷⁴, ἀλλά στίς 13 Μαΐου. Ἀντίθετα, γνωρίζουμε ὅτι στίς 8 ἢ 9 Μαΐου τιμᾶται ἡ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀγίου Νικολάου⁷⁵, ἐνῶ στίς 14, 15, 16 καί 17 Μαΐου, σύμφωνα μέ τά συναξάρια, τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ, ὁ ὁποῖος πέθανε στίς 15 Μαΐου τοῦ 925, ὁπότε καί ἐτάφη στή μονή τῶν Γαλακρινῶν⁷⁶. Θεωροῦμε πιθανόν ὅτι ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου, πού ἀποτελέσε σίγουρα καθολικό μονῆς, ἀφιερώθηκε συγχρόνως στή μνήμη τοῦ πατριάρχου Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ καί στή μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ὁμώνυμου ἁγίου⁷⁷. Ὑπενθυμίζεται ὁ ρόλος πού ἔπαιξε ὁ πατριάρχης αὐτός κατά τή

74. Ὁ H. DELEHAYE, *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*, Βρυξέλλες 1934, 17 ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς λατρείας ἀποτελεῖ τό κατ' ἐξοχήν στοιχεῖο τῆς ταύτισης τῶν ἁγίων. Ἡ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐορτάζεται στίς 8 καί 9 Μαΐου, βλ. Ὁ ΙΔΙΟΣ, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Βρυξέλλες 1902, στήλ. 665, 49-50, στήλ. 672, 40: *Ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου*. Ἀντίθετα, ἡ μνήμη τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου τιμᾶται, ὅπως εἶναι εὐρύτατα γνωστό, στίς 6 Δεκεμβρίου, δ. π., στήλ. 281-284.

75. Ἡ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς, δηλ. τῆς διέλευσης (τῆς παρόδου) τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀπό τά Μύρα τῆς Λυκίας στό Μπάρι τῆς Σικελίας, ἐορτάζεται κατὰ περιοχές σέ διαφορετικές μέρες τοῦ Μαΐου καί σχετίζεται μέ τό χρόνο προσέγγισης τοῦ πλοίου, πού ἔφερε τό ἱερό λείψανο σέ διάφορους τόπους. Ἔτσι, ἀλλοῦ ἐορτάζεται στίς 9 Μαΐου (Ἀρκαδία καί ἄλλες περιοχές τῆς Πελοποννήσου), ἀλλοῦ στίς 10 Μαΐου (Ἀχαΐα, Ἡλεία, Ζάκυνθος καί Κεφαλληνία) καί ἀλλοῦ στίς 20 Μαΐου (Κέρκυρα, Ἡπειρος, Εὐρυτανία), βλ. *Ἀκολουθία εἰς τὴν Πάροδον τοῦ Ἱεροῦ Λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Μύρων Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ*, ἐκδ. Παντελεήμονος ΜΠΕΖΕΝΤΗ μητροπολίτου Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1980, 9. Γιά τόν ἅγιο Νικόλαο, βλ. καί Gerlargo GIOFFRARI, *S. Nicola nella critica storica*, Μπάρι 1987.

76. DELEHAYE, *Synaxarium*, στήλ. 688. 10: 15 Μαΐου: *Καί ἡ κοίμησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου*, βλ. ἐπίσης, δ. π., στήλ. 684. 49: *Τελεῖται δέ αὐτοῦ ἡ σύναξις πέραν ἐν Γαλακριναῖς, ἐν τῇ αὐτοῦ μονῇ*. Βλ. ἐπίσης, δ. π., στήλ. 689. 47, 692. 50, 652. 40. Βλ. ἐπίσης Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον*, Κωνσταντινούπολις 1899, 105: στίς 15 Μαΐου τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ Νικολάου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐν Γαλακριναῖς.

77. Γιά τό συνδυασμό τῆς μνήμης δύο ἁγίων κατὰ τὴν ἴδια ἡμέρα (περίπτωση μνήμης τοῦ Ἀγίου Ἀλυπίου καί τοῦ ὁσίου Στυλιανοῦ τοῦ Παφλαγόνοσ στίς 26 Νοεμβρίου), βλ. σχετικὰ, H. DELEHAYE, *Les Saints Stylites*, Βρυξέλλες 1923, 81-82· Ὁ

διάρκεια τόσο της πρώτης όσο και της δεύτερης πατριαρχίας του στά εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής δικαιοδοσίας του μητροπολίτη Πατρών κατά το πρώτο μισό του 10ου αιώνα. Ο Νικόλαος Μυστικός εμπλέκεται στα μοναστικά προβλήματα της περιοχής, όπως προκύπτει από την άλληλογραφία του με το μητροπολίτη Πατρών Ἀνδρέα, αλλά και με ανώτατους αξιωματούχους της Πελοποννήσου⁷⁸. Ἐνδέχεται μετά το θάνατό του και σέ ανάμνηση τῶν σχέσεών του με τήν περιοχή τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου, ὁ ἰδρυόμενος περί τά τέλη τοῦ 10ου αἰώνα ναός νά σχετίζεται με τή μνήμη του, ἀλλά καί τή μνήμη τοῦ ἁγίου Νικολάου, τιμώντας παράλληλα καί τήν ἡμέρα τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ἁγίου πού τιμᾶται ἐπίσης ἰδιαίτερα στήν Πελοπόννησο.

Κοινή εἶναι πλέον ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ πρόοδος πού ἔχει συντελεσθεῖ τά τελευταῖα χρόνια, τόσο στήν ἐρευνα τῆς μεσοβυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, όσο

ΙΔΙΟΣ, *Un second Saint Gordius, An. Boll.* 79, 1961, 5-15. Παρά τό γεγονός ὅτι στά συναξάρια στίς 3 Ἰανουαρίου τιμᾶται ἡ ἡμέρα τοῦ μάρτυρα Γόρδιου ἀπό τήν Καισάρεια καί τοῦ μάρτυρα Γόρδιου ἀπό τήν Ἀντιόχεια, ἡ φιλολογική παράδοση τοὺς διακρίνει σαφῶς. Μὲ δεδομένο ὅμως τό γεγονός ὅτι κατὰ τόν Delehayε τό κατεξοχὴν στοιχεῖο ταύτισης ἑνός ἁγίου ἀποτελεῖ ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς του, θεωρεῖται, μέχρις ὅτου νά ἀποδειχθεῖ τό ἀντίθετο, ὅτι πρόκειται γιά ἕνα μάρτυρα Γόρδιο ἀπό τήν Καισάρεια, τοῦ ὁποῦ ἡ μνήμη τιμᾶται, ὅπως ἀναφέρθηκε, στίς 3 Ἰανουαρίου.

78. Γιά τή σχετική ἀλληλογραφία μεταξύ τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ καί τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, ἀλλά καί μέ μή κατανομαζόμενο στρατηγὸ Πελοποννήσου, βλ. R. J. H. JENKINS καί L. G. WESTERINK, *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters. Greek Text and English Translation*, CFHB VI, Οὐάσιγκτον 1973, ἀρ. 43, 119, 123, 161. Γιά τή ζωὴ καί τό ἔργο τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ, βλ. καί JENKINS-WESTERINK, *ὁ. π.*, XV-XXVII. Βλ. ἐπίσης I. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Νικόλαος Α΄ ὁ Μυστικός (852-925 μ.Χ.), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901—907, 912-925)*, Ἀθήνα 1967. Εἶναι γνωστό, ἐξάλλου, ὅτι ὁ Νικόλαος Μυστικός ἀναμειγνύεται ἄμεσα στήν ἐπιλογή τοῦ Παύλου, ὡς μητροπολίτη Κορίνθου, καθὼς καί στή συμμετοχὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κορίνθου ὡς ἐκπροσώπων στή σύναξη τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιά τήν ἔκδοση τοῦ Τόμου Ἐνώσεως. Βλ. σχετικά Κ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀγίου Πέτρου Ἀργεὺς Βίος καί Λόγοι. Εἰσαγωγή-Κείμενον-Μετάφρασις-Σχόλια*, Ἀθήνα 1976, 428-430, 434. Οἱ σχέσεις τοῦ πατριάρχου Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ μέ τοὺς μητροπολίτες Πατρῶν καί οἱ ἐπιπτώσεις τῶν σχέσεων αὐτῶν στά ἐκκλησιαστικά πράγματα τῆς περιοχῆς γενικότερα, ἐξετάζονται ἀναλυτικά στή μονογραφία *Ἡ Μητρόπολις Πατρῶν καί ὁ μοναχισμὸς στήν Ἀχαΐα ὡς τὸν 13ο αἰ.*, πού ἐκπονεῖται στά πλαίσια τοῦ Προγράμματος τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ/ΕΙΕ ἀπὸ τήν Ἀννα Λαμπροπούλου.

καί στη δημοσίευση αρχαιολογικού υλικού, επιτρέπει την αναψηλάφηση της ιστορίας ορισμένων μνημείων, που είχε θεωρηθεί ως τώρα δεδομένη. Έξάλλου, ο εξαιρετικά περιορισμένος αριθμός ναών της μεσοβυζαντινής εποχής, που έχουν εντοπισθεί στην Αχαΐα, δέ βοηθά στη συναγωγή γενικότερων συμπερασμάτων για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην περιοχή αυτή. Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι μεγάλος αριθμός των μεσαιωνικών ναών της πόλης των Πατρών, του σημαντικότερου κέντρου της βορειοδυτικής Πελοποννήσου, έχει καταστραφεί, με αποτέλεσμα στα όρια του σημερινού νομού Αχαΐας να διατηρούνται ελάχιστοι μεσοβυζαντινοί ναοί, όπως η Αγία Ειρήνη στο Ριγανόκαμπο Πατρών, που αποκαλύφθηκε μετά από ανασκαφική έρευνα και διατηρείται σε επείγουσα, ο ναός της Παναγίας στη Μέντζαινα, ο Άγιος Νικόλαος στο Πλατάκι και ο Άγιος Δημήτριος στο Δραγάνο (σημ. Πετροχώρι).

Η προτεινόμενη αναθεώρηση της χρονολόγησης του ναού του Αγίου Νικολάου, ο άμεσος συσχετισμός του με τη γειτονική μονή Ταξιαρχών, ή επί μέρους μελέτη διαφόρων προβλημάτων, στο μέτρο που αυτή κατέστη δυνατή⁷⁹, καθώς και η ιστορική τεκμηρίωση, συμβάλλουν στην επισημάνση ενός

79. Η αρχιτεκτονική μελέτη του μνημείου δεν μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένη αν δεν πραγματοποιηθεί διεξοδική διττή έρευνα επί του ναού: α) αφαίρεση νεότερης στέγης, καθαρισμός τοιχοποιίας ώστε να φανούν οι οικοδομικές φάσεις, απόξεση κονιαμάτων των όψεων, ώστε να φανούν τα αποφραχθέντα ανοίγματα και οι οικοδομικές φάσεις του μνημείου β) ανασκαφική έρευνα β1) αποχωμάτωση και ανασκαφική έρευνα για να αποκαλυφθεί το πλάτος του ναού στα δυτικά, β2) αποχωμάτωση και ανασκαφική έρευνα προς Β, ώστε να αποκαλυφθούν τα θεμέλια δεδομένου ότι, κατά πληροφορίες των μοναχών της μονής, τα τελευταία χρόνια έχει γίνει καταστροφή των κτισμάτων με μηχανικά μέσα, β3) αποχωμάτωση και ανασκαφική έρευνα προς ανατολάς, β4) κοπή ελαιοδένδρων, που βρίσκονται σε επαφή με το νότιο τοίχο του ναού, αποχωμάτωση, ανασκαφική έρευνα. Μετά τις εργασίες αυτές και αφού προηγηθεί υποστήλωση πρέπει να συνταχθεί αρχιτεκτονική μελέτη αποκατάστασης. Από τις 24 Ιουνίου μέχρι τις 2 Ιουλίου 1996, πραγματοποιήθηκε από την Αφέντρα Μουτζάλη και τριμελές συνεργείο (6η ΕΒΑ) μικρής κλίμακας ανασκαφική έρευνα, κατά τη διάρκεια της οποίας αποκαλύφθηκαν τα εξής: α) έξωτερικά της κεντρικής άψιδας του Ιερού και σε βάθος 0,80 μ. αποκαλύφθηκε χριστιανική απλή λακκοειδής και ακτέριστη ταφή ενός άνδρα, πιθανότατα μοναχού (σχέδ. 16), β) σε μικρές διερευνητικές τομές στο δυτικό τμήμα του ναού αποκαλύφθηκαν ίχνη τοίχων, που πιθανότατα ανήκουν σε ναό γ) σε μικρή διερευνητική τομή που έγινε στο

ακόμη πρώιμου μεσοβυζαντινού μνημείου του ἀρχαϊκοῦ χώρου τοῦ 10ου αἰώνα, πού ἀποτελέσει παράλληλα τόν πρῶτο μοναστικό πυρήνα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, ὅπως προκύπτει ἀπό τά στοιχεῖα πού ἐξετάστηκαν.

Β τμήμα τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκαν θεμέλια δ) κόπηκε μία ἐλιά, πού βρισκόταν σέ ἐπαφή μέ τό ΝΑ τμήμα τοῦ ναοῦ, ἀποχωματώθηκε καί καθαρίσθηκε ἐλαφρῶς ὁ Ν τοῖχος ε) στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ ἀφοῦ ἔγινε δοκιμαστική ἀφαίρεση τοῦ νεότερου δαπέδου, χαράχθηκε τομή 0,60x0,60, ἡ ἐκσκαφή τῆς ὁποίας ἔφθασε σέ βάθος 1μ. Σέ βάθος 0,80 μ., βρέθηκαν τρεῖς ψηφίδες, λιγοστά ὀστρακα νεότερων χρόνων καί ἓνα ἀπότμημα μαρμάρου. Στό μέτρο πού ἐπιτρέπει ἡ στατική ἐπάρκεια τοῦ μνημείου, πρέπει νά γίνουν καί ἄλλες δοκιμαστικές τομές στό ἐσωτερικό του, προκειμένου νά βρεθεῖ τό ἀρχικό δάπεδο.

Anna LAMBROPOULOU- Afendra MOUTZALI, L'église byzantine de S. Nicolas en Égialie. Contribution à l'histoire du monastère des Taxiarches.

Près du monastère des Taxiarches en Égialie et dans les limites de son territoire, aux bords de la rivière Sélinous, est située l'église de S. Nicolas. L'église, datant de la fin du Xe siècle (vers l'an 1000), fut jadis le catholicon d'un monastère, à une époque antérieure à l'arrivée de S. Léontios.